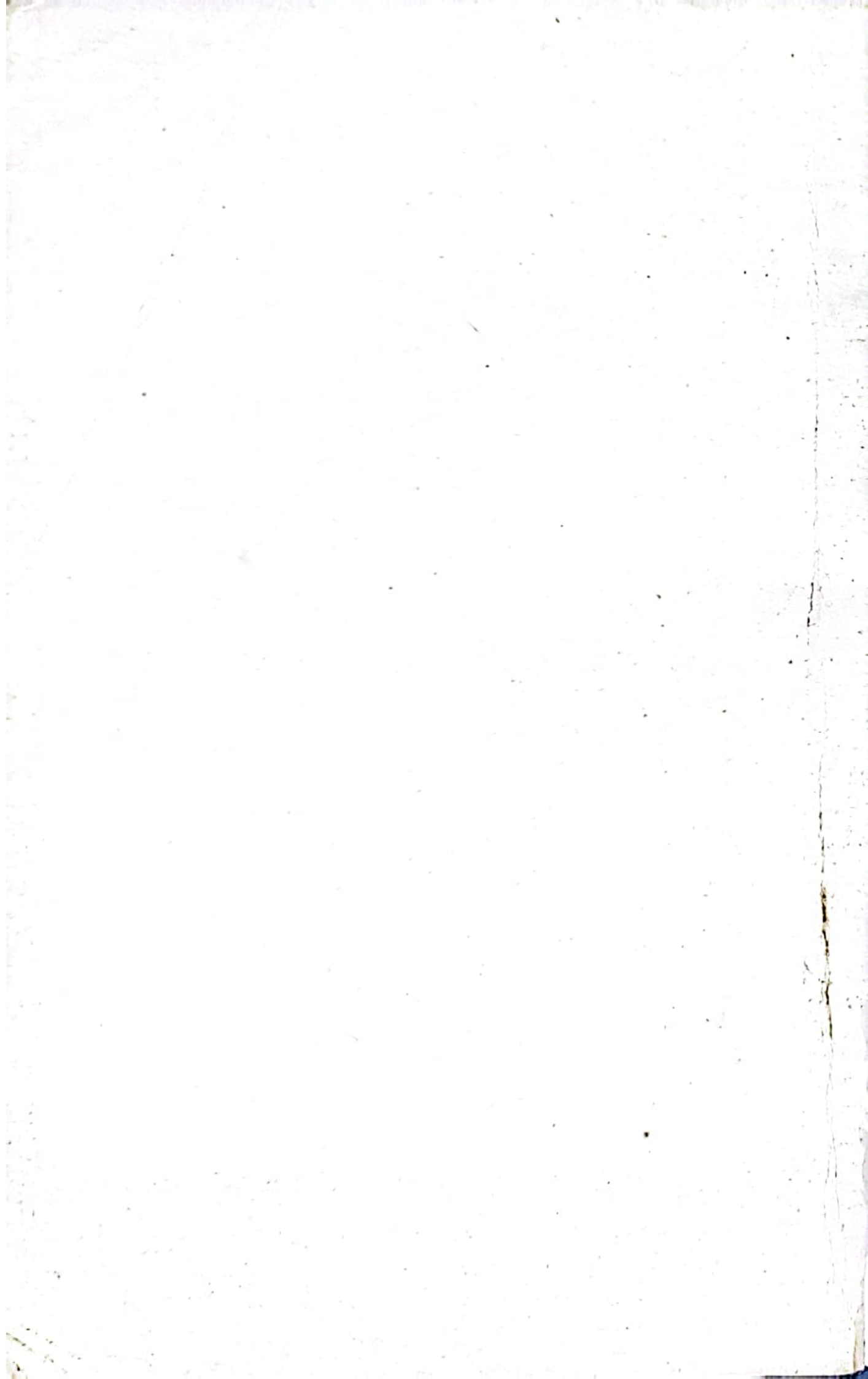

ꦏꦁꦒꦺ
ꦱꦩꦥ

Kangge SMP

Dhapukanipun: MS DWIDJASOEWIKNJA BA
DWI DHARMA
KLATEN

ꦱꦩꦥ

ꦱꦺꦮꦶꦏꦤꦶꦧ

ꦱꦩꦥ

SMP

ms soewiknja ba

dwi - dharma Klaten

DEPARTEMEN PENDIDIKAN DAN KEBUDAYAAN
KANTOR WILAYAH PROPINSI JAWA TENGAH
BIDANG PENDIDIKAN MENENGAH UMUM

JALAN KI MANGUNSARKORO 8 TELP. 25671 PES. 11/12 SEMARANG

Nomor : 141/C.2/1/76.

Lamp. : 1 (satu).

H a l : Daftar buku pelajaran
tahun 1976.

SEMARANG, 1 Januari 1976.

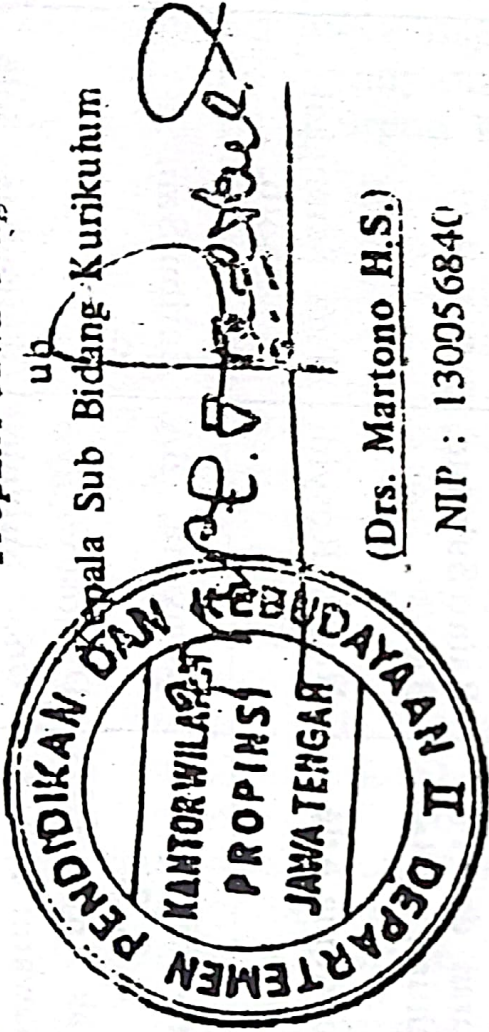
K e p a d a :

Sdr. Kepala SMP Negeri/Subsidi/
Berbantuan/Swasta
di

JAWA TENGAH

Sambil menunggu ketetapan/petunjuk dari Panitia Penilai buku-buku Pelajaran Departemen P dan K, buku-buku yang tercantum dalam daftar terlampir ini dapat dipergunakan sebagai buku wajib/buku pelengkap bagi para pelajar SMP di lingkungan Kantor Wilayah Departemen P dan K Kepala Bidang Pendidikan Menengah Umum

Kepala Bidang Pendidikan Menengah Umum
Kantor Wilayah Departemen P dan K
Propinsi Jawa Tengah

(Drs. Martono H.S.)

NIP : 130056840

No.	Mata Pelajaran	Nama Buku	Pengarang	Penerbit	Keterangan
4.	Olah Raga	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bimbingan dan Pengawasan Pendidikan Olah Raga di sekolah. 2. Sport Skill Test 3. Pengukuran Kesehatan Jasmani. 4. Pembimbing Permainan 5. Peraturan permainan. Bola Volley Intemasional. 6. Peraturan Permainan Atletik (PASI). 7. Pelajaran dan Pengetahuan Olah Raga. 8. Pembimbing Atletik. 	<p>Kabin Olah Raga Pendidikan Perwk Dep PK Prop. Jateng sda sda</p> <p>Nasyir Rosyidi</p> <p>Kabin Keolahragaan Perwk. Dep. PK Prop. sda</p> <p>Ratno Subroto, BA.</p> <p>Nasyir Rosyidi</p>	Tiga Serangkai Solo.	
5.	Bahasa Daerah	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ngemi-emi Basa Jawi 1, 2, 3. 2. Gagrak Anyar 1,2,3. 3. Puspawami 1, 2, 3.- 4. Wulang Basa. 1,2,3. 	<p>Mugiyana, BA</p> <p>Dwijosuwignyo Drs. Sutarno. Siswadi dkk.</p>	Tiga Serangkai Solo.	Seribu Satu Solo.

PRAWACANA

Dhapukan buku BASA JAWI GAGRAG ANYAR punika dumugi sapriki pranyata ketingal saya kathah para kadang ingkang sampun kepareng ngresakaken ngagem.

Ingkang punika temtu kemawon ndadosaken bombonging manah, liripun basa Jawi boten badhe ical larinipun. Sanajan mekatena pandhapuk tansah ngudi ngreka daya murih saya mathis saha ngrebdanipun, taksih nyuwun pambiyantunipun dhateng sok sintena ingkang kepareng paring urun-urun rembag, ingkang tundonipun mewahi seserepan, ingkang numusi murakabi sadayanipun.

Ndadosna kawuningan bilih buku Basa Lawi Gagrang Anyar ingkang babaran enggal punika wonten bab-bab ingkang dipun ewahi saha dipun wewahi ing babagan istilah-istilah anyar, saha prekawis sanesipun murih nggamblangaken katerangan sarta indhaking seserepan, punapa dene nggampilaken lampahing pandamelipun Program Satuan Pelajaran, ing pangajab sageda jumbuh kaliyan GBPP Bahasa Daerah ingkang sampun wonten.

Ing wasana panyuwunipun pandhapuk, menggahing wontenipun wewahan wau sageda migunani wonten ing pawiyatan candhakistanipun, langkung-langkung wonten ing Pawiyatan Luhur sageda keblok lan runtut.

Sadaya wau pandhapuk tansah ngaturaken agung ing panuwun dhateng para Pangageng saha Sesepeuhing DEPDIBUD KANWIL PROPINSI JAWA TENGAH.

Nuwun.

Sinerat, Juni 1987

Aturing Pandhapuk,

ISINE BUKU

Piwulang	1	kaca	7
Piwulang	2	kaca	23
Piwulang	3	kaca	33
Piwulang	4	kaca	45
Piwulang	5	kaca	59
Piwulang	6	kaca	73
Piwulang	7	kaca	83
Piwulang	8	kaca	97
Piwulang	9	kaca	109
Piwulang	10	kaca	119

I. W i c a r a

TINDAK ARISAN

- Ibu : "Tut, Tuti !"
Tuti : "Kula, Bu."
Ibu : "Coba mrenea sedhela !"
Tuti : "Inggih."
Ibu : "Ngene ya, mengko sedhela maneh ibu arep tindak, saprelu arisan."
Tuti : "Arisan wonten dalemipun sinten Bu ?"
Ibu : "Anu, daleme Bu Lurah."
Tuti : "Mangke jam pinten Bu ?"
Ibu : "Kira-kira iya jam papatan mangkono."
Tuti : "Nitih punapa Bu ?"
Ibu : "Numpak becak bae.
Iki mangsane udan, ora usah numpak Ya - maha.
Sepisan mengko mundhak kodanan.
Yen kodanan ibu bisa masuk angin.
Yen masuk angin kowe sing rekasa.
Bisa apa ngeriki ?"
Tuti : "Saged kemawon."
Ibu : "Kaping pindhone, Yamahane cikben rada awet."
Tuti : "Lha mangke konduripun jam pinten ?"
Ibu : "Arisan mono ya sarampunge, kiraku ora nganti jam 19.00 "
Tuti : "Anu Bu, mangke menawi wonten tamu kados pundi ?"
Ibu : "Ya matura, Ibu nembe tindak !
Dene konduripun mangke jam pitu !"
Tuti : "Inggih, Bu."
Ibu : "Tuti aja lali ya !
Jangane kae mengko dingeti. Kareben aja sayup. Adhimu paringana mangan.
Dhahare Bapak dicawisake dhisik.

Mengko yen wis surup, lawang-lawange di-
 kancingi, pitike dikandhangake. Wis ya!
 Tuti : "Inggih, Bu, ndherekaken sugeng !
 O, Bu, Bu, punika jam tanganipun kantung,
 mangga !"

II. TITI SWARA/ Vokal (1.1.1.)

Fonetik Jawa

Manut jinis lan papan artikulasine, fonem
 Jawa iku kaperang dadi loro, yaiku:

1. fonem vokal
2. fonem konsonan

Fonem vokal cacahé 6, yaiku:

	A	Ē
	O	E
U		I

Fonem vokal iku wis bisa muni dhewe, ora prelu
 oleh pitulungan vokal liyane.

a	-	ē	vokal tenggorokan	(guttural)
e	-	i	vokal ilat	(lingual)
o	-	u	vokal lambe	(labial)

Suwarane/unine

a	=	á	banyu, pasthi
		à	bapak, tepas
		â	lara, kandha, bapa
e	=	ě	suwara pepet: rapet, pileg
i	=	í	tiba, wisa, tiru
		ì	apik, walik
u	=	ú	lunga, tuwa
		ù	rabuk, ribut

e = é wéla-wéla

è arèk, kèpèk, awèh, menèk

o = ó rono, mlongo, rodha

ò kolot, jòtòs

1. Vokal ing Ultima

a. Ultima iku wanda wekasan.

Coba tembung-tembung ing ngisor iki endi kang diarani ultima, ucapna kang cetha !

gedhe	sapi	belo	watu
pare	bali	soto	telu
dhewe	wadi	sawo	paro

Ultima iku manawa wujud vokal (ora sigeg-me-nga) diucapake murni.

Coba tembung-tembung ing dhuwur mau ucapna sapisan maneh !

b. Dene menawa wanda wekasan (ultima) mau sigeg diucapake ora murni.

Coba tembung-tembung iki ultimane ucapna kang cetha !

tekek	pedhot	gelis	wedhus
pedhet	repot	sapih	sabuk
kates	jebol	bibit	waluh
laden	padon	lading	gubug

2. Vokal ing Penultima

Penultima iku wanda sangareping wanda wekasan.

a. Coba tembung-tembung ing ngisor iki endi kang diarani penultima, ucapna kang cetha !

sisik	luwe	sinta
pitu	tuna	pintu
tiru	guna	tundha
pira	lunga	gundha

b. Suara i lan u ngenut aturan suara ultima

Coba tembung-tembung ing dhuwur mau ucapna sapisa maneh !

Penultima kang asigeg wujud nasal uga kaucapake sampurna.

c. Suwara a condhong o

Coba tembung-tembung iki ucapna !

bala	tangga	randha
rata	bangsa	kandha
kara	tampa	sanja
dawa	tamba	kanca

d. Fonem a kaucapake sampurna manawa kasusul vokal liyane.

Coba tembung-tembung iki ucapna !

paku	tali	sate
daluh	pati	gadho
baris	mangan	jago
garing	bagus	paro

e. a kang dumunung ing wanda sigeg diucapkake ora sampurna.

Coba tembung-tembung iki ucapna !

karti	kalbu	kapti
marta	palsu	taptu
kasta	taksih	wastu
pasthi	paksa	marga

III TITI TEMBUNG (1.5.)

A. Tembung lingga (1.5.1.)

Dhapukane tembung lingga iku dumadi saka tembung wod lan tembung wanda wuwuhan.

Wod iku dadi inti sarine tembung lingga, wod iku nduweni makna dhewe.

Upamane tembung lingga uler, wode saka l e r,
ler iku dumadi saka l - e - r

l = konsonan (k)

e = vokal (v)

r = konsonan (k)

wod l e r iku duwe makna dawa, dene
dadine tembung: galer, laler, iler,
uler lsp.

galer manawa diwenahi rumus:kvkvk,

Coba tembung lingga ing ngisor iki wenehana
rumus !

meles	gulung	gagah	lunga
mules	balung	sagah	menga
wales	melung	wegah	lenga
belur	galeng	kandha	nangka
balur	meleng	bandha	bangka
mulur	theleng	andha	wingka

B. Tembung andhahan (1.5.2.)

Tembung andhahan iku tembung kang wis owah
saka asale (linggane).

Upama: tulis dadi nulis, katulisan, nulisi.

Dene tembung lingga dadine tembung andhahan sa-
rana wuwuhan:

- ater-ater (wuwuhan ngarep)
- seselan (wuwuhan tengah)
- panambang (wuwuhan buri)

Ater-ater anuswara (nasalering), dadi tanduk.

an ---> nitih, nuthuk, ndudut, dhudhuk lsp

any ---> nyapu, njambak, nyukur lsp

am ---> mbalang, mathak, malik lsp

ang ---> ngatur, ngukur, nggambar, ngrajang,
nglapis lsp

Coba tembung kang digaris ngisore iki dadekna
tembung andhahan (tembung tanduk) !

1. Bapak tindak kantor ora ana kang dherek.
2. Olehe tindak titih Yamaha.
3. Ana ing kantor serat lapuran.
4. Bareng kondur asta oleh-oleh.
5. Tekan dalem bukak tas.
6. Nuli lenggah lan waos koran.
7. Sadhelā maneh unjuk wedang.
8. Ibu celak, atur dhahar.
9. Bubar dhahar isis ing teras.
10. Mlebu kamar agem piyama.

b. Tembung-tembung ngisor iki golekana linggane

mapan	ndulit	ngukur	ngijo
maro	ndemok	ngerok	ngilo
mbalang	ndhangir	nggraji	ngumbar
mburu	ndhangak	nggudheg	nguja
malik	nisih	nglara	ngedan
miru	nusuh	nglapis	ngetung
nulis	nyukur	ngranggeh	ngobrol
nimba	nyepak	ngrujak	ngore
nothok	njunjung	ngabang	ngedol
nuthuk	njimpit	nguleg	ngerong

IV. GUDHANG TEMBUNG/KOSA KATA (1.5.3.)

A. Dasa nama (Sinonim)

Tembung dasa nama ing ngisor iki gatekna ↓

1. ati : manah, galih, wardaya, tyas, nala, kalbu
2. anak : putra, atma, atmaja, tanaya, siwi, suta, sunu, weka
3. angin : samirana, bayu, bajra, pawana, maruta, sindhung, riwut, barat, aliwawar
4. asu : segawon, anjing, srenggala, sona.
5. bapa : rama, yayah, sudarma

6. biyung : simbok, ibu, umi, wibi, rena
7. banyu : toya, warih, we, her, tirta
8. bantheng : andaka, jawi, angun-angun
9. bumi : bawana, jagat, pratiwi, donya
10. cacing : uti, werjit, lusi, wecita

B. K6sok balen

Tuladha: Lha mangke konduripun jam pinten ?

Lha mangke tindakipun jam pinten ?

Coba ukara ing ngisor iki gawenen kaya mangkono !

1. Bapak lagi tindak kantor.
2. Dar olehmu mlaku sing rindhik bae !
3. Olehe tindak nitih tumpakan.
4. Wetengku isih wareg.
5. Layangane diundha anteng.
6. Kartiyah iku cethil.
7. Bocahe pancen seneng ngebreh.
8. Sapa ta sing jirih ?
9. Pak Wangsa saiki sugih.
10. Dheweke pancen duwe watak kesed.

C. Homonim

Kang diarani homonim iku tembung kang ucapane padha, nanging beda tegese, upamane:

- a. Jangane kae mengko dingeti. (dipanasi kareben anget)
- b. Tar, kowe kuwi dingeti bae kok nesu. (diwasake)

Coba tembung-tembung kang suwarane padha iki kepriye tegese ?

1. a. Peksi Garudha dados lambang negari RI.
b. Mbakyu menawi gadhah kula lambang arta 5 ewu rupiyah kemawon.
2. a. Ilatipun gendhuk sakit gom.

- b. Anggenipun mundhut gom dhateng pundi ?
3. a. Wingi dalu griyanipun Babah Paing dipun kampak ngantos telas-telasan.
b. Wah cotho, kampak kula putung garanipun.
4. a. Menawi pinuju ocal-ocal cekap ngangge ra-
sukan kokok kemawon.
b. Badanipun Amir pancen kokok saestu.
5. a. Serat kabaripun sampun dipun waos Bapak.
b. Mengsahipun dipun waos pener lambungipun.
6. a. Wau enjing murid-murid dipun arak dhateng
Setadhion Sriwedari badhe nglantih aubade.
b. Pak Krama dipun arak telas pinten-pinten
sloki, mila lajeng mendem.
7. a. Lembu Tanah Jawi punika keturunan jawi.
b. Mas, sumangga mlebet kemawon, sampun won-
ten ing jawi, anginipun sumribit.
8. a. Sampun eru yen dipun dukani ing bandara !
b. Sabin sapeyan pinten eru ?
9. a. Cakran punika laripun 10,5 cm.
b. Laripun kuthilangipun adhik bodhol.
10. a. Termometer iku ana banyu rasane.
b. Rasane jeruk bayi iku kecut.

D. Istilah-istilah

Cecukulan iku kembang sok ana arane.
Coba cecukulan iki kembang apa arane ?

aren	kara	timun	jagung
nipah	krambil	suruh	jambu
cubung	kelor	salak	jengkol
cengkeh	kluwih	lombok	mlandhing
randhu	kopi	pohung	mlinjo
kencur	kapas	pandhan	garut
kanthil	kimpul	pete	gedhang
kacang	duren	dhadhap	blimbing
nangka	tebu	jati	jambu

dangu	kepek	montro	jeprak
dongong	manggar	drenges	karuk
torong	limaran	ketheker	cuwis
polong	onthel	menik	jedhidhig
karuk	blanggreng	ingklik	uceng
sedhet	kadi	pudhak	gremeng
gadhing	pancal	pendul	tuntut
besengt	dlongop	celung	maya
babal	gleges	janggleng	mayang

E. Milih tembung nunggal misah

Tuladha:- Adhine paringana mangan!
 - Bayine apa wis didulang ?

Iki isenana nganggo tembung nunggal misah mangan.

1. pamanganing manuk kang doyan pari diarani
2. mangan wayah sore ora pati wareg iku
3. pamanganing sato iwen diarani
4. pamanganing kethek diarani
5. pamanganing tikus diarani
6. pamanganing celeng diarani
7. pamanganing asu diarani
8. pamanganing ula diarani
9. pamanganing baya diarani
10. pamanganing kidang, menjangan diarani
11. pamanganing kebo, sapi diarani
12. pamanganing macan diarani
13. pamanganing buta diarani
14. mangan wayah linsir wengi arep pasa iku ...
15. mangan wayah sore kira-kira jam 18.00, pinuju
pasa sasi Ramelan diarani
16. mangan wayah esuk diarani

a.nisil	e.ngrikiti	i.nyaplok	m.mbadhosa
b.mancal kemul	f.nggogos	j.nggames	n.saur
c.nyocor	g.nyocok	k.nggemos	o.buka
d.ngrakoti	h.nguntal	l.nggaglag	p.semekana sarapan

V. TITI UKARA/TATA KALIMAT (1.6.)

Polaning ukara (1.6.1.)

Kang diarani ukara iku wedharing gagasan kang dilairake sarana basa utawa tembung-tembung. Kena ditembungake mengkene:

Ukara iku klumpuking tembung-tembung kang mengku gagasan (karep, pangrasaning ati) : kang dilairake.

Ukara iku dumadi saka :

1. jejer , yaiku kang nandukake pratingkah
2. wasesa , yaiku pratingkahe tanduk
3. lesan , yaiku samubarang kang kena ing tanduk.

A. Ukara ganep, ndarbene jejer lan wasesa.

Upama:

Buku iku reged.

j

w

j = jejer

w = wasesa

Sardi durung teka.

j

w

l = lesan

Aku nggebug asu.

j

w

l

B. Ukara cewet

Ukara cewet iku ukara kang mung ndarbeni salah sijining prakara, jejer utawa wasesa, utawa klakon lesan, ketrangan bae.

Tuladha:

Becak !

Lunga !

Durung!

a. Coba ukara ing ngisor iki golekana jejer, wasesa, sarta lesane !

1. Garisane tugel.
2. Tarsa uwis mlaku.
3. Aku makani pitik.
4. Mas Sardi lagi lunga.
5. Gendhuk durung mangan.
6. Kowe nukoni gambar.
7. Adhiku pinter etung.
8. Suwarna seneng goroh.
9. Kamasmu ngetung dhuwit.
10. Pak banjar musnakake guwa.

b. Ukara cewet iki dumadi saka apa ?
(jejer, wasesa, lesan, keterangan)

1. Bu Lik !
2. Dhahar !
3. Sesuk !
4. Nangis !

VI. MACA TITI

A. Wacanen !

CINDHE LARAS I

Raden Putra ing Jenggala kagungan garwa kekasih Dewi Limaran. Panjenengane uga kagungan garwa ampil sesilih Retna Cindhaga, uga karan Thothok Kerot.

Nalika samana Dewi Limaran mbobot, dene
Rena Cindhaka ora mbobot, kagungan panggalih
lan panas. Tuwuh panggalih kang ala, nuli
ngadhep Raden Putra. Ature,

R.Cind. : "Kamas, punapa kepareng ingkang
munjuk atur, nyuwun priksa ?"

Rd.Put. : "Dhi Ajeng garwaku. Ana apa yayi ?"

R.Cind. : "Sampun ndadosaken dukaning penggal
Punapa inggih Kamas punika tresna,
na saestu dhateng badan kula ?"

Rd.Put. : "O,o, Dhi Ajeng, Dhi Ajeng.
Sapa wonge ora tresna, garwaku iya
ramu. Tutunging ati, maniking mata,
ing ati, ora liya ya mung jeneng si
Sapa maneh ?"

R.Cind. : "Kamas menawi mekaten, kula kepareng
nglajengaken munjuk atur."

Rd.Put. : "Iya Yayi, terusna.
Mara age matura !"

R.Cind. : "Punapa ta pidananipun, sok sintena
mawon menawi adamel sureming praja,
napa malih adamel kuceming
dalem ?"

Rd.Put. : "Yayi, mesthi bae, sapa kang gawe
reming praja lan agawe remehing as
ningsun, pantes menawa kapatrapan
na abot, gedhene pidana pati."

R.Cind. : "Menawi mekaten, ndadosna kawuninga
saha sampun ndadosaken gerahing pan
lih, bilih garwa dalem inggih pun
maran, ingkang nembe mbobot, kersaa
mas naliti ingkang premati, saha ka
menggali, menawi sejatosipun pun
kang mbok Limaran alampah sedheng."

Rd.Put.: "Kepriye Yayi aturira. Limaran laku sedheng. Apa bener aturmu. Apa nyata iku ? Keparat "

R.Cind.: "Kamas, punapa pantes tumindak kados mekaten punika ?"

Rd.Put.: "Yayi, yen mengkono Limaran bakal dakpatripi pidana."

R.Cind.: "Kamas prayoginipun, Kakang mbok Limaran katundhunga kemawon."

Rd.Put.: "Iya becik, Limaran kang agawe lethekeing jagat, kudu lunga saka kraton."

Iya jalaran pokal gawene Thothok Kerot iku , kalakon Dewi Limaran katimbangan dening Rd. Putra, pangandikane,

"Nini, sira ora pantes dadi garwaningsun, Sira nindakake pakarti apa ?"

Dw.Lim.: "Pangeran, inggih pepundhen kula, nya dhong duka, punapa ingkang panjenengan dalem karsakaken. Adalem boten mangretos menggah ingkang dados karsanipun."

Rd.Put.: "Kapriye, sira api-api ora ngreti, mbo dhoni ya ?"

Dw.Lim.: "Saestu Pangeran, punapa karsanipun ?"

Rd.Put.: "Age Nini, tutura kang prasaja, aja dora! Apa bener sira laku sedheng ?"

Dw.Lim.: "O, punika ta Raden. Punapa ingkang dados wigatosipun, teka sang Pangeran andangu kados mekaten. Saha punika saking aturipun sinten Pangeran ?"

Rd.Put.: "Lapuran sing daktampa, sira nindakake laku sedheng. Yen mengkono sira ora pantes dadi garwaningsun."

Dw.Lim.: "Sang Pangeran."

Adalem tansah setya tuhu dhateng Sang Raden dumugining delahan. Pangeran sampun kasandhawahaken deduka rumiyin. Sumangga aturi naliti ingkang premati rumiyin. Deyen pranyata adalem nindakaken ingkang boten pantes, sumangga kulanigas jangga adalem, boten nggrantes guting kolang-kaling pinara sasra."

Rd. Put.: "Sira wis dakanggep dosa, mula wiwit kudu lunga saka kraton kene !"

Dewi Limaran kalakon katundhung oncat kraton.

B. Pitakonan iki wangsulana !

1. Dewi Limaran iku sapa ?
2. Lha Dewi Retna Cindhaga iku sapa ?
3. Genea Dewi Retna Cindhaga meri ?
4. Dewi Retna Cindhaga duwe trekah apa ?
5. Dewi Limaran dikapakake dening Retna Cindhaga ?
6. Apa pidanane ?
7. Pidana mau saka usule sapa ?

C. Negesi tembung-tembung kang angel.

kekasih	=	aran, parab, jeneng
garwa ampil	=	selir
karan	=	diarani, disebut jenenge
mbobot	=	ngandhut
tuwuh	=	thukul
ngadhep	=	sowan, marak
tuntunging ati	=	kang ditresnani
maniking mata	=	kang ditresnani
woding ati	=	kang ditresnani
munjuk	=	matur
pidana	=	paukuman
sureming praja	=	petenging praja, gawe remel
kucem	=	tanpa cahya, wirang, mrosod
kapatrapan pidana	=	diukum

kapatrapan pidana = kaukum
 premati = temen-temen
 sedheng = laku ngiwa, nalisir, laku
 ala karo priya liya
 api-api = ethok-ethok
 dora = goroh
 delahan = akerat
 nigas jangga = nugel gulu
 pinara sasra = dipara sewu.

VII. AKSARA JAWA

A. Aksara Jawa iki gatekna !

Dentawyanjana

ꦲ ha	ꦤ na	ꦕ ca	ꦫ ra	ꦏ ka
ꦢ da	ꦠ ta	ꦱ sa	ꦮ wa	ꦭ la
ꦥ pa	ꦢꦲ dha	ꦗ ja	ꦪ ya	ꦚꦏꦲ nya
ꦩ ma	ꦒ ga	ꦧ ba	ꦠꦲ tha	ꦒ nga

B. Akasara Jawa candhake iki wacanen!

WULANGAN 2

I. M i c a r a

KELAS ANYAR

- P. Guru : "Bocah, bocah !
Mesthine atimu padha seneng ya ?
Saiki wis dadi murid SMP, ya pa ra ?"
- Mrd-mrd : "Inggih, wah seneng sanget Pak !"
- Tarya : "Pak, menawi kawula dheg-dhegan sanget."
- P. Guru : "Lho genea kok dheg-dhegan ?"
- Tarya : "Criyosipun, mangke wucalanipun awrat,
angel-angel, inggih ta Pak ?"
- P. Guru : "Gek pirang kilo abote. Mengkene ya. Di-
arani abot ya abot, entheng ya entheng.
Wis samesthine ta wulangane tambah. Na-
nging menawa kowe tlanten, sregep iya
ora ana barang abot."
- Tarya : "Anu Pak, mangke menawi basa Inggris ka-
dos pundi? Mangka kawula dereng saged."
- Pak Guru: "O, gampang, ora angel.
Mengko rak diwuruki baka sethithik.
Ora kok bruk pethuthuk mengkono, ora."
- Tarya : "O, mekaten ta Pak!"
- Pak Guru: "Iya, Semono uga wulangan liyane, kang ko-
we kabeh durung wanuh, carane iya pa-
dha bae. Dadi kowe ora prelu samar. Co-
ba pikiren, bocah lair mono ora kok
banjur didulang sega, kuwi ora, nanging
disusoni baka sethithik, ngati-ati. Se-
mono uga sinau kudu tlanten."
- Tarya : "O, mekaten ta Pak !
Inggih matur nuwun."

II. TITI SWARA / Vokal (1.1.1.)

A. Ucapan swara ing tembung andhahan

a. Swara a dadi sampurna (a) manawa kang sul ing panambang: e, mu, ku. Upama:

tiba	+ e	dadi tibane
lenga	+ mu	dadi lengamu
pola	+ ku	dadi polaku

b. Panambang a ing wanda wekasan (ultima) utawa wanda penultima, kang njalari swara a meh padha karo o sampurna. Kayata:

kena	+ a	dadi kenaa
dara	+ a	dadi daraa
lima	+ a	dadi limaa

B. Coba tembung-tembung iki ucapna kang cetha

a. tangaku	tanggamu	tanggane
jalaku	jalamu	jalane
tekaku	tekamu	tekane
rupaku	rupamu	rupane
mejaku	mejamu	mejane
gelaku	gelamu	gelane
kancaku	kancamu	kancane

b. lungaa	maraa	gilaa
butaa	dawaa	kinaa
sudaa	caraa	dinaa
wutaa	kancaa	silaa
sukaa	tambaa	rilaa

III. GUDHANG TEMBUNG / KOSA KATA. (1.5.3.)

A. MILIH TEMBUNG KANG MATHUK

Tetembungan kang ana sisih tengen iki ga thukna karo ukara kang ana sisih kiwa gari

1. Bocah kang nalika lair wis ora meningi bapa marga wis ngajal, diarani	a. tiba sampi
--	---------------

2. Bocah kang ora duwe sadulur tunggal bapa biyung..	b. julung caplok
3. Sadulur loro kang siji lanang kang siji wadon ..	c. gondhang ka -
sih
4. Sadulur loro wadon kabeh.	d. kembar
5. Sadulur lima lanang kabeh	e. dhampit
6. Sadulur loro lair bareng kang siji lanang, sijine wadon	f. pandhawa
7. Sadulur loro lair bareng lanang utawa wadon kabeh,	g. kembang sepa-
sang
8. Sadulur loro rupane abang /kuning karo ireng,.....	h. kedhana-kedhi-
ni
9. Bocah lair ing wayah surup,.....	i. ontang-anting
10. Bocah nalikane lair kaulung usus,	j. yatim

B. Nerusake tetembungan

Tuladha:

Dheg-dhegan manah kula.

Dheg-dhegan jantungge.

Coba tetembungan iki isenana sing nandhang/krasa apane !

ampeg	kencot
mbedhedheg	miris
bengkek	linu
cekot-cekot	mules
cegeh	nrocos
gumeter	nglelur
gumrebeg	ngethok
gringgengen	pegel
glogor-glogor	seseg
nggregesi	serak
nggrusah	sepet
ngganjel	sumer-sumer
jimpe	suduken

C. KOSOK BALEN

Tetembungan iki kepriye kosok baline?

Upama: Prekara kuwi gampang X angel

1. melu ngrewangi	X
2. udan deres	X
3. dodolane laris	X
4. tembung manis	X
5. ulat sumeh	X
6. kandha ijoan	X
7. napas cekak	X
8. wong lamban	X
9. urip kacingkrangan	X
10. lengenan jinggrang	X
11. wong manca	X
12. kalisi lelara	X
13. jarit lamba	X
14. perang tandhing	X
15. cekak budine	X
16. gawe tentrem	X
17. bocah andhap asor	X
18. wong kajen keringan	X
19. bocah ndemenakake	X
20. budi luhur	X

D. Ali seneng = seneng banget

Tetembungan iki apa karepe?

dadi ati	1. Wong kang lagi nemu reribet
mambu ati	2. Wong kang mburu aleman
atine gedhe	3. Lejar pikire
atine same-	4. Ora enggal ngreti/bodho
nir	5. Tansah gawe susah
nggadho ati	6. Wedi banget
kethuli atine	7. Wong kang kendel
padhang atine	8. Duwe kepengin marang wong wado
punuk ati	9. Tansah dipikir
peteng atine	

E. TEMBUNG TIMBANG (PADAN KATA)

Tuladha: Parine ijo royo-royo.

Coba tembung-tembung ing ngisor iki terusna murih bisa mungguh, utawa timbang, kaya tuladha !

1. raine abang	6. banyune asat
2. rupane ireng	7. kaanane peteng
3. kapuke putih	8. rembulane padhang..
4. pakulitane kuning ..	9. kolahe kebak
5. tandure ijo	10. ulate bening

F. IDIOM

Traping tembung nunggal misah.

Tuladha:

Kendhine kothong, isenana dhisik !

Coba ukara iki isenana nganggo tembung kang nunggal misah kothong !

1. Wah kojur tenan, kemirine... ora kena kanggo olah-olah.	a. sepa
2. Tebu mengkono kok-sesep, masa metu banyune.	b. ampang
3. Parinedipangan ama	c. samun
4. Dilalah duwe krambil sa - glundhung bae, dadi durung sida nyanteni.	d. lowongan
5. Omahe isih durung di - enggoni.	e. sepi maring
6. Desane katon wong-wonge padha ngungsi.	f. suwung
7. Sasi ngarep ana ... pangkat Pak Kepala pensiun.	g. garoh
8. Bareng ngambah Alas Roban katon	h. gabug
9. Rasane tembako virginia ... ora kaya tembako Ampel	i. gabeng

10. Daging iku manawa digiling
rasane ora kaya yen
dicacah.

j. kopong

G. ISTILAH-ISTILAH

Cecukulan kang wohe ana arane

aren	: kolang-kaling	uwi	: katak
kanthil	: gandhek	widara putih	: hanyang
turi	: klenthang	pucung	: kluwak
so	: mlinjo	gebang	: krandhing
sambi	: kecacil	besusu	: bengkowang

IV. TITI BASA/ GAYA BAHASA (1.7)

A. Rengga basa / Entar (1.7.2.)

Kang diarani tembung entar yaiku tembung si-
lihan, lire dudu teges kang salugune/walaka.
Tuladha : kuping wajan

Coba tembung-tembung iki dadekna tembung
entar !

1. lambe	9. untu
2. pipi	10. cucuk
3. sikil	11. bokong
4. sambel	12. weteng
5. mata	13. endhas
6. telih	14. wulu
7. cangkem	15. lengen
8. irung	16. paku

a. sumur	e. wudun	i. graji	m. sepur
b. lawang	f. kakus	j. kendhi	n. kalong
c. meja	g. jun	k. kukusan	o. klambi
d. jenggot	h. lawang	l. bagor	p. idep

B. WARNA BASA (2.7.2.)

a. Krama lugu (Kramantara)

Krama lugu iku tembung-tembunge kabeh krama, ater-ater sarta panambange krama.

Coba ukara iki kramakna ↓

1. Aku lagi turu.
2. Aku uwis adus
3. Aku nuli ngombe wedang.
4. Kowe ora dakwenehi.
5. Adhiku wis bisa mlaku.
6. Tekan ngomah wis kesel.
7. Olehku mangan wareg banget.
8. Sudarma uga melu mangan.
9. Sesuk aku arep lunga menyang Jakarta.
10. Ulikku arep nggawa jambu.

b. Tembung-tembung krama iki gatekna ↓

mangan	= nedha	- ora nedhi
katelu	= katiga	- ora katigen
dene	= dene	- ora denten
tuwa	= sepuh	- ora sepah
aran	= nama	- ora nami
jaran	= kapal	- ora kepel
belo	= belo	- ora belet
karana	= karana	- ora karanten
udan	= jawah	- ora jawoh, jawuh
wani	= wani, purun	- ora wantun

V. TITI TEMBUNG (1.5.)

Ater-ater tripurusa : dak, ko, di (1.5. 2)

Tembung-tembung kang oleh ater-ater tripurusa, diarani tanggap tripurusa, kayata:

dakjupuk	tanggap dak	(utama purusa)
kok-jupuk	tanggap ko	(madyama purusa)
dijupuk	tanggap di	(pratama purusa)

Tembung tanduk kena didadekake tembung tanggap, upama:

- Aku maca buku.
Bukune dakwaca.
- Dheweke maca buku.
Bukune diwaca.
- Kowe maca buku.
Bukune kok-waca

Coba tembung tanduk ing ukara iki dadekna tembung tanggap !

1. Aku njupuk buku.
2. Kowe njupuk potlot.
3. Dheweke mangan kacang.
4. Aku maca koran.
5. Kowe nulis layang
6. Dheweke nggarap matematika.
7. Aku nggadho lawuh.
8. Kowe numpak sepedhah.
9. Dheweke nyapu latar.
10. Kowe nganggo sepatu.

VI. TITI UKARA (1.6.)

Polaning ukara (1.6.1.)

Ukara ganep iku sejatine ndarbeni: jejer, nsesa, lesan sarta keterangan.

Upamane:

Supardi mangan jeruk legi.
j w l k

Coba ukara-ukara iki udhalana kaya tuladha!

1. Aku turu ana sajroning gedhong.
2. Aku mangan ana ing meja.
3. Kucing ireng mangan tikus.
4. Bapak lenggah ing emper.
5. Aku maca ana ing kamar.
6. Asu belang nglethak balung.

PITUTUR

Maskumambang

1. Dhuh anak mas sira wajib angurmati,
marang yayah rena,
aja pisan kumawani,
anyenyamah gawe susah.
2. Awit uripira aneng donya iki,
lantaran wong tuwa,
wiwit sira maksih bayi,
dinadah ginula wenthah.

A. Tembangna !B. Pitakon-pitakon iki wangsulana !

1. Apa ta kwawajibanmu marang wong tuwa ?
2. Kowe ora kena kepriye ?
3. Wong kang nyepelekake iku kena apa ora.
Apa sababe ?
4. Apa sababe kok ora kena gawe susah ?
5. Kapan kowe diopeni wong tuwa ?
6. Urip mono lantaran saka sapa ?
7. Satemene kang gawe urip iku sapa ?

C. Tembung-tembung kang angel.

anak mas : a. panyebut marang kaprenah
enom. (ngajeni)
b. bocah kinasih ing bandara/
pangedhe

yayah : bapak

rena : ibu, biyung

kumawani : ambeg wani, kami purun, kumendel
ginula wenthah : diupakara, diemong

nyenyamah : ngala-ala, ngremehake

lantaran : sarana kang njalari bisa ka -
leksanan sedyane.

maksih : isih

WULANGAN 3

I. W i c a r a

KARNAVAL

- Santosa : "Guh, wektune mung kari saminggu, lho!
Olehe gawe bulldoser ayo disengkut!"
- Teguh : "Sabar ta!
Ora-orane ora rampung.
Mengko telu tugel dina bae rak beres."
- Santosa : "Guh, Guh, Teguh!
Prabot-prabote rak wis cumepak ta ?"
gumr 3 busang 1/2 hari = 2 1/2 hari
- Teguh : "Pokoke beres. Galo delengan, ragangane
wis dadi. Mau bengi daklembur karo Man-
ta, Sutar sakancane."
- Santosa : "Sidane olehe karnaval. Pambangunan kapan
ta, aku kok rada lali dinane ?
Guh, yen awake dhewe iki gawe bulldoser,
kirane rak ya wis cocok ta ?"
- Teguh : "Wah, turah cocok.
Mengkene lho San, urut-urutane barisan,
ngarep dhewe bulldoser, burine barisan
dhandhang, saburine barisan dhandhang
apike barisan pacul, nuli barisan sekop.
Murih runtute ing buri dhewe barisan
ekrak, kira-kira mathuk apa ora ?"
- Santosa : "Mathuk thok."
- Teguh : "Ya wis ayo disrempeng. O, iya iki mau
wis sarapan apa durung ta ?"
- Santosa : "Uwis, sarapan dhewe-dhewe ana ngomah !"
- Teguh : "O, iya dhing. Ora prelu banget-banget
njagakake pitulunganing liyan, oppr be-
bek mentas awake dhewek."

II. TITI SWARA / Vokal (1.1.1.)

A. Swara [˘]e lan o kang ora sampurna, owah dadi sampurna manawa ultima kasusul panambang: a, an, ipun.

Tuladha:

gedheg+ a	diucapake: ge-dhe-ga
celeng+ an	diucapake: ce-le-ngan
caos+ an/ipun	diucapake: ca-o-sa-nipun

B. Swara [˘]e lan o kang ora sampurna, tetep ora sampurna manawa dumunung ing ultima kasusul panambang: i, e, en

Tuladha:

kethek + e	diucapake: ke-thek-e
nothol + i	diucapake: no-thol-i
edol + en	diucapake: e -dol -en

Coba tembung-tembung iki wacanen kang patitis

A. bledhega	betengan	kedadosanipun
mletheka	wirengan	pedhotanipun
kampreta	boncengan	padhepokanipun
katesa	bethetan	dododanipun
dhedhela	jebresan	paroananipun
keseda	kethelan	cebolanipun
kalena	kleletan	bengokanipun
mepeta	tetesane	thothokanipun
osega	gorengan	golonganipun
baresa	ngopletan	srobotanipun

B. nggogosi	thekleke	gogosen
nothoki	gedhege	thothoken
mathoki	karete	gablogen
njeboli	kesede	jebolen
nyethoti	pemese	esopen
ngecori	kenese	godhogen
ngelongi	awete	plathoken
ngebroke	celenge	ecoren
ngesoki	gareng	karbolen
ngayomi	blatere	lolosen

III. GUDHANG TEMBUNG / KOSA KATA (1.5.3.)

A. IDIOM Ukara: Iki mau wis sarapan apa durung?

Tembung kang nunggal misah sarapan trapna ing ukara !

sarapan	dulang
ngenyam	nglolah
nggadho	digogosi
mangan	mancal kemul
bojana	nisil

1. Tamu-tamu manca nagara kepareng diajak bebarengan Presiden RI ana ing dalem Kapresidenan.
2. Na, yen kowe arep mangkat sekolah dhisik, kareben ora masuk angin !
3. Aku trima pecel tahu bae, ora usah nganggo sega.
4. Ta, manawa aja kecap, saru !
5. Bareng jangan, gaber-gaber sajake kakehan uyah.
6. Nuk, adhimu en dhisik, mumpung durung kebacut turu.
7. Darane lagi piyike.
8. Yo Mas yo, sadurunge mapan turu padha dhisik !
9. Cecrekan kae wis bisa pari dhewe.
10. Tegalané Pak Truna telané entek celeng.

B. KOSOK BALEN

Tembung kang digaris ngisore iki apa kosok baline ?

1. banyune asat X
2. lemahe nyluwik X
3. dagangane laris X

4. omahe <u>dienggoni</u>	X
5. kalene <u>mili</u>	X
6. bocah <u>rosa</u>	X
7. tamparane <u>keker</u>	X
8. bolahe <u>wuled</u>	X
9. klambine <u>amoh</u>	X
10. atine <u>burus</u>	X
11. banyune <u>bening</u>	X
12. praupane <u>mbranyak</u>	X
13. suwarane <u>sora</u>	X
14. atine <u>brangasan</u>	X
15. playune <u>banter</u>	X

C. NGISENI KEKURANGAN TEMBUNG

a. Tembung ancer-ancer ing sisih tengen iki trapna ing ukara, murih mathuke!

1. Omahe kampung Kepatihan	a. dening
2. Tresna anake.	b. nganggo
3. Sutarya golek iwak kali.	c. tekan
4. Aku mentas lunga Surabaya	d. kongsi
5. kesele, nganti ora bisa mlaku.	e. nganti
6. Isih diingoni sapatine	f. saking
7. Digebugi setengah mati	g. saka
8. Sardi digendhong saka kene Kartasura.	h. menyang
9. Dipenthung doran.	i. marang
10. Luwih angel.	j. ing

b. Tembung raketan (frase) iki trapna ing ukara !-

a. nom tuwane	f. maju mundure
b. tata tentrem	g. ngalor ngidule
c. sugih miskin	h. cendhek dhuwure
d. abot entheng	i. ala becike
e. niba tangi	j. adoh cedhake

1. kaya-kaya Pangeran kang Kuwasa.
2. Rakyat kawajiban gawe praja.
3. daleme Pak Cilik, aku dhewe ora pati dhamang.
4. Direwangi golek sandhang pangan, ewa samono meksa durung cukup.
5. sapira, karo kowe tuwa endi ?
6. Wong bebrayan mono padha melu nyangga.
7. gumantung marang bangsa.
8. Papanmu kang anyar iku playune pirang meter ?
9. Olehe gawe gawang kira-kira sadedeg sapengawe.
10. Lha iya wong sedulur mono, menawa ana mesthi melu ngrasakake.

D. TEMBUNG TIMBANG (PADAN KATA)

Tembung iki rampungna supaya timbang.

Tuladha: lunga klepat

1. bali	11. mlebu	21. ngadeg
2. cep	12. metu	22. pedhot
3. cepol	13. mubeng	23. padhang
4. ngguyu	14. mlumpat	24. sandhung
5. gempil	15. mandheg	25. pecah
6. kepethuk	16. mlayu	26. sigar
7. mabur	17. ngulu	27. sila
8. lungguh	18. nangis	28. turu
9. mumbul	19. mudhun	29. peteng
10. melek	20. mingset	30. murub

IV. RENGGA BASA (1.7.2)

A. PARIBASAN

Paribasan iku unen-unen kang gumathok, nduweni teges wantah ora kasamun ing upama, kayata:

Mbanda kalani. = nandhingi, madhani

Durung bisa sisi. = wong kang busuk.

Coba paribasan ing ngisor iki kepriye karepe ?

1. Ulat madhep ati karep.
2. Ambidhung api rowang.
3. Anjunjung ngentebake.
4. Anak molah bapa kepradhah.
5. Napuk rai.
6. Kepara-kepere.
7. Katula-katali.
8. Kadang konang.
9. Dahwen ati open.
10. Dudu berase ditempurake.
 - a. Wong mudhoni rembug, nanging kleru surup.
 - b. Para dahwen ing wicara, sarta open marang kamelikan utawa marang samubarang pratingkah.
 - c. Wong duwe sedulur kang diaku mung kang sugih bae.
 - d. Wong kang kelantur-lantur kena ing bilai/beka.
 - e. Ora padha pangedume, ana kang keladukan lan ana kang kurang.
 - f. Gawe lingseming liyan ana ing pasamu.
 - g. Wong nemu kasusahan utawa reribet, jalaran luputing anak.
 - h. Ngalembana nanging duwe kekarepan ngesorake.
 - i. Wong arep maeka, nanging patrap utawa

solahé ora ngetarani, api-api kanca awèh pambiyantu.

j. Wong kang dhasare wis kapengin, banjur diwenehi.

B. RURA BASA

Menawa nitik tegesing tembung, rura basa iku ateges basa kang rusak.

Dene kang dikarepake rura basa iku basa kang wus kelantur-lantur, wis ora bisa dibenerake maneh, jalaran wis lumrah, kaprah ing masyarakat, kayata:

1. nyumed lampu	7. nrageni tape
2. olah selat	8. mikul dhawet
3. maesi penganten	9. adang thiwul
4. meresi santen	10. ngliwet ketan
5. nggodhog juruh	11. nguleg sambel
6. kelan bothok	12. ndondomi kathok.

V. TITI TEMBUNG, TEMBUNG ANDHAHAN (1.5.2.)

A. Isenana nganggo tembung andhahan kang ater- atere sa !

1. Dhek sekolah ing SD, aku karo Sumarna ...
2. e padha kerig lampit nonton wayang.
3. Wong padha kerja bakti gawe kreteg gantung.
4. Wadhuh, wadhuh tumane gedhene.
5. Ndhudhuka jugangan kanggo wadhah uwuh.
6. Dohing desa Kranggan saka kene ana
7. Aku lan Tarsa nalika ana ing Asrama.....
8. Aku nempil jambune bae.
9. Olehe dolanan dikungkun e.
10. Nyambut gawe aja dhewe.

a. kober	f. meter
b. bubar	g. gajah
c. lawe	h. desa
d. kamar	i. anak bojo
e. pandeleng	j. kelas

B. Isenana nganggo tembung bawama !

1. Degane wis *lurmaruk* buntut.
2. Tukua pitik sing lima bae!
3. Peleme wis, tukua gula lombok kana, ayo rujakan !
4. Pak Wangsa katon gambira, parine wis..., mung kari panen bae.
5. Piyike wulune lagi *lurmaruk* durung bisa ma-
bur.
6. Dadi bocah mono ora prelu....., kaya pinter-pintera dhewe.
7. Mas Sastra kae karepe apa-apa arep dirampungake dhewe.
8. Bu Warni pancen *sumarah*, aku kowe iki dianggep sanake tenan.
9. Nyatane ora duwe bae dadak *sumarah* bok uwis apa anane bae.
10. Le, bok aja *gumagus* noleha githokmu, de-
lengen rupamu !

VI. WARNA BASA (1.7.1.)

A. Kramantara (Krama lugu)

Ukara-ukara iki kramakna !

1. Tekaku rada kasep, mengko pethuken !
2. Aku arep nyilih sepedhahmu.
3. Mbakyumu apa ana ngomah ?
4. Adhine arep melu lunga.
5. Yen prelu dokterake.

6. Bukune wenehna adhimu bae !
7. Tak-kira ora bakal nangis.
8. Malah dadi lan senenge.
9. Temenan lho, cobanen !
10. Menawa kesel rak meneng dhewe.

B. Pratélan tembung krama desa sawetara iki, waspadakna, sabanjure ora prayoga dianggo.

kedhele	: kedhangsul	kacang	: kaos
kwali	: kwangsul	jagung	: boga
mori	: monten	tembako	: santun
kori	: kenten	sagelo	: sagenten
ratan	: radosan	wedi	: wedos

VII. TITI UKARA (1.6.)

WARNANING UKARA (RAGAM KALIMAT) (1.6.2.)

1. Ukara tanduk (aktif)

Ukara tanduk yaiku manawa jejer nindakake samubarang gawe.

Tuladha:

Sarman ndadani pager.

Amir maca koran.

2. Ukara tanggap (pasif)

Ukara tanggap yaiku menawa jejere nandhang (dipatrapi)

Tuladha:

Pagere didandani Sarman.

Korane diwaca Amir.

Coba ukara-ukara tanduk iki dadekna tanggap!

1. Karman mbeleh babon.
2. Pak Karta meceli kayu.
3. Aku nggadho tahu goreng.
4. Kowe nyaponi jogan.
5. Dheweke uwis marut krambil.
6. Jagal nrimpung sapi.
7. Pak Guru mulang murid klas I.

VIII. MACA TITI

A. Wacanen !

CINDHE LARAS II

Lakune tawan-tawan tangis, kelunta-lunta, paran-paran ora karuan kang dijugug, amung manung lakuning sikil, munggah gunung, mudhun jurang.

Bareng tekan tengahing alas, lakune kesapung ing wengi, nuli leren, ngasokake salira. Kawet tembunge ngaruhara: *Sampun*

"O, ya Talah temen awakku.

E, ora liya ya pasrah marang Gusti kang Maha Kawasa.

Yen ta wis kinarsakake ing Pangeran, muga muga awakku dimangsa kewan galak, dadi cuthel lelakonku."

Sajroning sesambat iku, kaya-kaya ana pituduh, supaya sang Dewi nglumpukake pang-pang, rerencekan, ditataa ana sela-selaning wit-witan, kenaa kanggo ngeyub. Sang Dewi banjur nindakak pituduh mau, munggah tumangsang ing papan kan wis tinata.

Ing wanci bengi kewan-kewan galak wis padha metu saba golek mangsan.

macan : nggereng, gero-gero

asu ajag: mbaung

manuk kolik padha sesauran.

Atine sang Dewi wis entek, kari samenir, kuwati banget, tingale merem melik. Gagasane warna-warna, kawetu tembunge, "Baya iki pecating nyawaku O, iya wis mangsa boronga, sumangga Gusti!"

Suwaraning macan saya katon cetha, saya cetha. Sang Dewi mringkus salirane, ora obah-obah Temenan macan nyedhaki ana ngisore, Atin sang Dewi wis entek, kaya-kaya ora bisa ambegan Nanging kaelokaning kaanan, macan ora nggangg

gawe, malah njaga kaslametaning sang Dewi, nganti byar ora ana apa-apa. Macan bali mlebu menyang grumbul maneh. Sang Dewi gumun, dene kaelokan kaya mengkono, mula kang iku nuli ngaturake panuwun marang Gusti kang Maha Kawasa, dene tansah pinaringan wilujeng. *slamet*

Kaya mengkono iku sugenge sang Dewi Limaran ana satengahing alas. Dene kang didhahar amung woh-wohan sarta gegodhongan, wulu wetuning alas saanane bae.

Bareng wus tekan leke,

Ing wayah bengi nalika sang Dewi Limaran pinuju sare, oleh wangsit, katekan ing dewa, ujure:

"Nini, ndadekna sumurupmu, sadhela maneh sira bakal nglairake jabang bayi, miyos kakung, kang iku jenengna Cindhe Laras.

Iya Cindhe Laras iku kang bakal agawe mulya. Wis Nini karia slamet "

Sanalika Dewi Limaran gragapan tangi, ing kono wis kinepung ing para widadari kang bakal suka pitulungan. Kaanan iki kelakon; ora suwe jabang bayi lair lanang, kaupakara dening widadari, sarta uga tinengaran Cindhe Laras. *Diopem*

Kocapa ing sajroning alas kono, ana raksesa kang galake ngedab-edabi. Panggandane landhep banget, ucape:

"Ih, ih, iki aku kok mambu gandane manungsa, ana ngendi dununge, coba dakgolekane. Dhasar aku wis luwe."

Temenan raksesa mau niling-nilingake suwara tangising bayi kang nembe lair. Bareng tangise cetha wela-wela, bayi kang nembe lair mau diparani, lan tinemu ana pangkoning biyunge.

Sanalika bayi mau banjur dirangsang, direbut digawa lunga arep dimangsa.

B. Pitakonan iki wangsulana !

1. Coba kandhakna lakune Dewi Limaran !
2. Dewi Limaran olehe sare ana ngendi ?
3. Ing alas kono akeh kewan galak, ngretimu saka ngendi ?
4. Dewi Limaran apa bisa sare, sababe apa ?
5. Apa ana kewan kang ngganggu gawe ?
6. Lha manawa ora ana, kewan galak mau ngapa ?
7. Dewi Limaran oleh wangsit apa ?
8. Wangsit iku apa iya klakon ?
9. Nalikane bayi lair kawruhan sapa ?
10. Wusanane bayi iku dikapakake ?

C. Tembung-tembung kang angel

tawan-tawan tangis	= mlaku/mlayu karo nang
kalunta-lunta	= kesasar-sasar
kesaput ing wengi	= ketutupan/kalingan weng
ngaruhara	= susah banget, kuwur
merem melik	= ora bisa turu kepenak
ngganggu gawe	= gawe piala, nyalahi
wulu wetu	= pametuning palemahan
tekan leke	= wetu lairing jabang bay
wangsit	= pituduh (saka dewa)
mulya	= luhur, kacukupan uripe
kinepung	= diubengi
sambe kala	= alangan
ngedab-edabi	= nggumunake
dirangsang	= diranggeh

IX. TULISEN AKSARA JAWA

jadah putih rada gurih
saka sawah oleh susah
aku weruh thole gumoh
Ratih weruh winih akeh.

WULANGAN 4

I. WICARA

GENDERA ABANG PUTIH

- P.Guru : "Pak Karta!
Benjing tanggal 16 dumugi 18 Agustus
kula aturi masang Gendera dalah umbul-
umbul, kados padatan nggih. Wiwit en-
jing!"
- P.Karta : "Nun inggih!
Rak gendera Merah Putih ta, kaliyan
ingkang warni-warni punika ta Pak Guru?"
- P.Guru : "Inggih!
Rak boten kesupen ta?"
- P.Karta : "Boten!
Pak Guru, nuwun sewu, keparenga nyuwun
priksa."
- P.Guru : "Inggih, punapa?"
- P.Karta : "Merah Putih punika rumiyin punapa sam-
pun wonten ta?"
- P.Guru : "O, punika mekaten inggih, rumiyin
jaman Majapahit sampun wonten. Dene wu-
judipun inggih abrit kaliyan pethak. Di-
pun wastani gendera 'Gula-klapa', ngan-
tos sapriki tetembungan punika taksih
kesrambah."
- P.Karta : "Eng mekaten ta!
Punapa kepareng kula nglajengaaken pi-
taken?"
- P.Guru : "Mangga, kengang-kenging kemawon."
- P.Karta : "Merah Putih punika ngemu suraos punapa?"
- P.Guru : "Punika mekaten, abrit wirasatipun wani,

kendel. Dene pethak, wirasatipun resi
murni, suci. Dados nggadhahi makna, b
lih Indonesia nggadhahi wewaton wa
karana leres, resik, suci.

- P. Karta: "O, inggih!
Menawi mekaten kita punika boten ke
nging grusa-grusu waton wani kemawon.
- P. Guru : "Lha inggih mekaten, kedah mawi waton
leres, resik, suci. Cetha, inggih?"
- P. Karta: "Matur nuwun ! Cetha sanget."

II. FITI SWARA

A. KONSONAN JAWA (1.1.2.)

1. konsonan lambe (labial = bibir) : p, b, m
2. konsonan untu (dental = gigi) : t, d, (r
3. konsonan cethak (palatal) : c, j, ny
4. konsonan tenggorokan (guttural) : k, g, ng
5. konsonan ilat (lingual) : th, dh, n
6. konsonan ilat kedher : (l), r
7. semi konsonan : w, y
8. konsonan ngeses. (desis) : s
9. konsonan napas (hembus) : h

B. GOLONGAN FONEN k

Ucapane rong warna, yaiku:

1. Ing wiwitaning wanda kaucapake sampurna.
Upama : kacang, kembang, kaku.

2. k sigeg ora kaucapake sampurna.
Upama : getak, esuk, golok.

k sigeg diucapkake sampurna tumrap tembung
panguwuh, upama: klothak, klethek, klethel

Coba tembung-tembung iki ucapna kang cetha !

kaca	pakel	gethek	rakyat
kara	mokal	pathak	makna
kikis	kuldi	golek	cethik
sakit	kembar	bengok	menek
buku	kampung	serik	tekek

III. GUDHANG TEMBUNG /KOSA KATA (1.5.3.)

A. MILIH TEMBUNG KANG MATHUK

Ukara-ukara ing ngisor iki ganepana mawa tembung kang ana sajroning kurung, pilih-en kang mathuk! (krama lugu)

1. Wingi kula bal-balan wonten ing alun-alun. (sumerep, ningali, mriksani, ndeleng)
2. Anggen kula tuwuk sanget.
(dhahar, nedha, nedhi, mangan)
3. Sampeyan punapa purun kula gandum ?
(paringi, caosi, sukani, aturi)
4. Kula boten tumut, margi nembe kemawon.
(kesah, tindak, jengkar, ameng-ameng)
5. Mas Sarna nembe kemawon, kula aturi nututi. (kesah, tindak, jengkar, ameng-ameng)
6. Anggenipun sampun katog.
(sare, bobuk, tilem, nglekar)
7. Menawi ngelak prayogi
- (mimik, ngunjuk, nginum, ngombe)
8. Mbak Tarni menawi namung sakedhap, cepet rampung.
(dandan, dandos, busana, ngagem busana)
9. Mangga ngriki, jejor kaliyan kula !
(linggih, lenggah, pinarak, njagong)
10. Sampun ing ngriku ta, mindhak damel pesing. (sene, nguyuh, toyan, turas)

B. DASA NAMA

1. gunung : redi, ardi, arga, wukir, ancala, wata, giri, aldaka, himawan
2. geni : latu, brama, grama, dahana, pawak agni, bahrn
3. gawe : karya, kardi, damel, karti, yasa
4. gajah : liman, esthi, dirada, dwipangga, pangga, samadya
5. kowe : sampeyan, panjenengan, andika, si
6. kaya : kados, kadi, lir, pendah, kadya, yah, pindha.
7. kethek : rewanda, kapi, wre, wanara, palwa bedhes, juris
8. kebo : maesa, danu, mundhing
9. lemah : kisma, bantala, siti, pratala, prati
10. langit : akasa, gegana, antariksa, awiyat, yati, jumentara, dirgantara, wid widik, tawang

C. HOMONIM

Coba tetembungan kang digaris ngisore iki ki priye tegese ?

1. a. Bapak lagi ngedegake saka.
b. Kowe saka ngendi ?
2. a. Kendhangane Pak Sura ngaplak, mula ta k njoged nleter, semangat.
b. Kupinge Abas ditampeg, kendhangane pecah.
3. a. Wulune daraku mbrundhuli.
b. Wulune aja kaya pepet, cilikna !
4. a. 12 + 18 gunggung 30
b. Aja gunggung dhiri, mundhak digethingi wong akeh!
5. a. Kayu legi iku manawa digawe gambang, suw ne bisa laras temenan.
b. Wedange legi banget.
6. a. Sukune kedawan, rada dicendhaki bae.
b. Sukune dakijoli dhuwit receh, gawanen mre
7. a. Jarite sidakmukti babaran Sala.

- 8. a. Anggenipun pejah, margi sakit.
- b. Griyanipun Ali pinggir margi.
- 9. a. Di enggal mlayua mrene, mundhak selak kecan-
dhak !
- b. Rasukanipun dhik Haryati enggal.
- 10. a. Kula ndherek Pak Gedhe sampun kraos.
- b. Cobi dipun kendelaken kemawon, kraos punapa
 boten !

D. MILIH TETEMBUNGAN BANGUN

Ukara iki rampungna nganggo tembung kang wus cumawis ing sisih tengen !

1. Rakyat padha ..j... tumandang gawe mbecikake uesa. 2. Wayah esuk kira-kira jam 04.00 - 05.00 iku diarani ...! 3. Saiki menawa ..h... omah, ora ke-
wuhan, prabot, matrial gampang go-
lekane. 4. Pak Setra olehe omah-omah wis sa-
wetara taun durung duwe turun, sa-
iki ..t... , supaya diparingi putra. 5. Pak Sastra Culika wingi digugat ,
marga tumindak ora bener ..f.....
utawa malsu teken. 6. Sampeyan Dalem Inggang Sinuwun
tindak menyang Mancingan perlu ..e.. 7. Bocah kok ora nggugu pituturing
wong tuwa, ambok iya sing ..d..... 8. Pak Darma nusuli gugatan jalaran
anggone ...c... kurang sarate 9. SMP bagian B biyen diwulang ..b...
saiki diwulang matématika. 10. Layang Rama iku yasane
Kyai Yasadipura. | <ul style="list-style-type: none"> a. bangun-
an b. ilmu ba-
ngun c. mbangun
wacana d. mbangun
turut e. mbangun
tapa f. mbangun
tandha g. mbangun
ningkah h. mbangun i. bangun
esuk j. bangun |
|--|---|

a
 b Gunung
 c Ngayohaku gugawat
 d Nggugu / Manut dawuh
 e Ngjatoné sapa
 f Nganyaraku panyajan mihak
 g mmbangun
 h Tangi esuk
 i Tangi / Bang bu

E. ISTILAH

Cecukulan kang godhonge ana arane.

aren	: dliring	turi	: pethuk
asem	: sinom	tela	: jlegor
iler	: sisik bang	wuni	: pojar
cipir	: cethethet	lempuyang	: lirik
randhu	: baladewa	lombok	: sabrang
kacang gl:	lembayung	pring	: larmanyura
kacang br:	rendeng	jarak	: bledheg
krambil	: janur, blarak	jambe	: dedel
kelor	: limaran	mlijnjo	: so
kimpul	: lumbu	gedhang	: ujungan

F. NGISENI TEMBUNG

Matur nuwun. Cetha sanget.

Cetha sanget iku kena ditembungake cetha wel wela.

Tembung iki terusna supaya dadi tembung timbang /padan kata kang teges bangetake!

peteng
padhang

panas

pait

teles

bunder *to ngjuker*

surup

garing

sugih

sepi

cilik

asat

mubeng

ajur

rapet

tumplak *Ma*

mlarat *ngem*

cebol *so*

IV RENGGA BASA (1.7.2.)

A. SALOKA

Saloka iku unen-unen kang gumathok sinamuning upama, apa dene kang ngemu rasa pirit-an.

Upama: Edom sumurup ing banyu.

Tegese arep nyumurupi kekarepaning mungsuh utawa liyane, nglakokake utusan utawa nyadulur marang kang bakal disumurupi mau, kang ora ngetarani, kadi dom ana ing banyu.

Coba saloka dalah maknane iku tatanen murih mathuke.

1. Saur manuk. J2. Nucuk ngiberake. I3. Emprit abuntut bedhug. H4. Tekek mati ing ulone. G5. Cocak nguntal elo. F6. Asu arebut balung. E7. Uyah kecemplung sagara. D8. Legan golek momongan. C9. Dhayung oleh kedhung. B10. Nyolong pethek. A	a. Samubarang kang tinggal majad (ora samesthine)b. Wong duwe pengangkah oleh dalan gampang.c. Wong kang kepenak kumudu golek pegawean kang angel.d. Weweh marang wong sugih (gawe becik) kang tanpa pikoleh.e. Arebut barang kamilikan sepele, ora urub kang dipadu.f. Samubarang kang nglengkara.g. Wong kang bilai saka wicarane dhewe.h. Samubarang wiwitane cilik, wekasane dadi gedhe.i. Wong mretamu disuguh ulihe mbrekat.j. Jumurunge wong akeh padha nyauri iya

B. PEPINDHAN

Pepindhan iku tetembungan utawa unen-unen dipadhakake utawa katandhing-tandhing, dadi ngemu emper-emperan.

Pepindhan iku lumrahe nganggo diuluk-uluki tetembungan: kaya, kadi, lir, pindha lsp. Utawa dipratelakake sarana rerimbaganing tembung ater-ater anuswara.

Upama:

Abange kaya dluwang.

Coba pepindhan padinan iki rampungna !

Anggepe kaya	Gedhene kaya
Akehe kaya	Galake kaya
Ambune kaya	Jembare kaya
Ambranyak kaya	Kecute kaya
Ciyut kaya	Kesite kaya
Dawa kaya	Mangan kaya
Dirajang-rajang kaya	Mleruk kaya
Diiris-iris kaya	Polahe kaya
Ndomblong kaya	Ramene kaya
Gandane kaya	Jerone kaya

V. WARNA BASA (1.7.1.)

NGOKO ANDHAP

Basa ngoko andhap iku kabedakake dadi rong golongan, yaiku:

1. ANTYA BASA
2. BASA ANTYA

Dene kang isih tumindak antya basa.

Basa iku dienggo sapa bae kang tangkepe wis raket ngoko-ngokonan, nanging isih padha ajen-ingajenan.

Dene titikane basa ngoko antya basa iku:

1. tembunge ngoko kacampur krama inggil kang mratelakake ngajeni.
2. - ater-ater: dak, kok, di lan panambang: ku, mu, e, ora dikramak ake.
- kowe dadi sliramu (kaprenah enom)
panjenengan (kaprenah tuwa)

Tuladha:

1. Sliramu apa ora tindak kantor ?
2. Mas, aku nyuwun ngampil sepedhane.
3. Panjenengan apa kersa bakso ?
4. Panjenengan taksuwun rawuh.
5. Pitike apa arep kok pundhut ?
6. Yen dikersakake sumangga.

Coba ukara-ukara iki gawenen kaya mangkono !

1. Dhik, kowe apa ora lunga?
2. Dhik, mangana dhisik !
3. Mas, apa kowe gelem sega goreng ?
4. Mas, kowe ngombea dhisik !
5. Kowe apa ora mulih menyang Sala ?
6. Kowe apa arep tuku bakal ?
7. Apa kowe arep adus ta ?
8. Jase Mas Kardi durung dienggo.
9. Kapan anggonmu ngedegake omah.
10. Apa kowe ora numpak bis bae ?

Pratelan tembung krama inggil.

lunga	= tindak	ngombe	= ngunjuk
gelem	= kersa	adus	= siram
mangan	= dhahar	enggo	= agem
mulih	= kondur	omah	= dalem
tuku	= mundhut	numpak	= nitih

VI. TITI TEMBUNG , PANAMBANG AN (1.5.2.)

Tembung-tembung kang oleh panambang an iku nduweni teges warna-warna, upama:

Adhiku lagi pasaran.

pasaran tegese tetironing pasar,
entha-enthaning pasar

Coba tembung wisesana lingga iku golekana tegese, (golekana sisih kiwa)

1. Yen pinuju grebeg Besar, Sampeyan Dalem kagungan hajad | a. tetironing

- yasa gunungan.
2. Aku nyilih <u>kukusan</u> marang Ni-
ni Kreta.	b. piranti
3. Jarit parang rusak iku <u>ba-</u>
<u>thikan</u> Sala.	c. mangsa
4. Yen pinuju <u>rembangan</u> tebu Bp
Mandhor sadina muput ora ka-
ton ana ngomah.	d. anggone
... ing
5. Potlotku <u>putungan</u> .	e. padha
dene
6. Bocah-bocah padha <u>gojegan</u> .	f. gampang
7. Yen mlaku aja <u>pincangan</u> .	g. padha k
ro ling
8. Nini gawea lalab <u>mentahan</u> .	gane.
9. Enggonmu <u>sabukan</u> kurang ken-
ceng.	h. reka-ra
10. Wingi Pak Lurah <u>wayangan</u> .	i. nanggung
j. nganggo

VII TITI UKARA (1.6.)

DHAPUKAN UKARA (1.6.1.)

- Tuladha: Kula wau sampun nedha.
didhapuk : - Wau kula sampun nedha.
- Sampun nedha kula wau.
- Wau sampun nedha kula.

Coba ukara-ukara iku gawenen kaya mangkono !

1. Kula mangke badhe kesah.
2. Kanca kula benjing-enjing badhe mriki.
3. Adhi kula kala wingi sampun sekolah.
4. Bapak wau sampun mriksani ringgit.
5. Larenipun wingi dereng mantuk.
6. Gendhuk mangke kedah ndherek wangsul.
7. Mendanipun benjing-enjing badhe kasade.
8. Listrikipun mangke sonten sampun murub.
9. Bukunipun wingi sampun dipun wangsulaken.
10. Kula benjing emben saestu kesah dhateng Su-
rabaya.

VIII. MACA TITI

A. WACANEN

KAMARDIKAN

Dumugi taun 1985, kita sampun sami ngenyam kamardikan, dangunipun 40 taun, jebulipun boten gampil namung sinambi eca kemawon. Awit tanggel jawab kita saya awrat, jalaran kedah ngudi murih lancaripun tumindak ingkang maha-nani utawi mujudi wohing kamardikan, tata tentrem, karta raharja, adil makmuring praja.

Kita kedah tansah enget, bilih negari kita Republik Indonesia punika awewaton Pancasila, ang-gadhahi landhesan "Demokrasi", kita kedah ngengeti menawi tuwuhipun kamardikan wau saking rakyat, pa-nguwaos wonten tanganing rakyat, liripun thek-kli-wering pranatanipun praja katata rakyat piyambak lumantar Perwakilan.

Mila sumangga sami kagayuha, rumaganga ing damel murih lajuning negari, ingkang tondonipun rakyat sami ngraosaken saha ngenyam nikmating ka-mardikan ngungkuli ingkang sampun.

Tabet-tabet kasangsaran jaman penjajahan ke-dah dipun singkiri. Para rakyat anem sepuh ngre-tosa kawajibanipun piyambak-piyambak, tumut tang-gel jawab sedayanipun.

Pancen nyata kemajenganipun bangsa Indone-sia kenging dipun wastani laju, upaminipun:

- Katitik saking kathahing tetumpakan, aja-lari rejaning margi-margi. Tondonipun saged nda-dosi lan miyaraken margi.

- Malih, pembangunan gedhong sekolah-seko-lah, pabrik-pabrik, bendungan lsp.

Punapa malih ber budinipun bangsa Indonesia

kados sampun kawentar, ombèr dana driyahipun. Mi-
 la ingkang punika anak putu kaajab sageda lang-
 kung premati, nastiti saha ngatos-atos, bilih ka-
 mardikan saha kadhaulatan pantes dipun gegesan
 sarana jiwa miwa tindak-tanduk ingkang nyata mu-
 rih indhaking kamajenganipun bangsa sarta negari.

B. Pitakon-pitakon iki wangsulana !

1. Nganti tahun iki kamardikaning bangsa Indo-
nesia wus wetara pirang taun.
2. Apa gampang ta merdika kuwi ?
3. Rakyat Indonesia tanggung jawabe kepriye ?
4. Waton lan landhesan negara RI iku apa ?
5. Negara Demokrasi iku kepriye ?
6. Supaya negara bisa laju, kita kudu kepriye?
7. Pembangunan Indonesia laju, coba sebutna ing
babagan apa bae sing kok ngreteni ?

C. Tembung-tembung kang angel.

1. mahanani	= nyasmitani, nerangake, mratan-
dhani.
2. awewaton	= pathokan, paugeran, pranatan
3. thek kliwer	= kiwa tengen, sakabehing pre-
kara
4. laju	= terus, banjur, maju
5. kagayuha	= kaaraha, kajangkaa
6. tondonipun	= wekasan, temahan
7. tabet	= tilas, tapak
8. ombèr	= isih jembar
9. kawentar	= kasuwur, kondhang
10. dana driyah	= sumbangan, pambiyantu
11. kaajab	= diarep-arep, dipujekake su-
paya becik, kanthi temen-te-
men

IX. AKSARA JAWA

Wacanen kang petitis !

ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ
ꦲꦏꦱꦫꦏꦗꦮꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱꦏꦁꦥꦺꦠꦶꦠꦶꦱ

PIWULANG 5

MARTAMU

I. WICARA

- P. Amad : "Kula nuwun !"
- Bapak : "O, Pak Amad.
Mangga, mangga Pak Amad.
Lenggah rumiya Pak !"
- P. Amad : "Inggih."
- Bapak : "Ngaturaken sugeng."
- P. Amad : "Pangestunipun. Kosok wangsulipun ?"
- Bapak : "Semanten ugi wilujeng.
Punapa Pak wigatosipun ? *perlu apa*
Kok sajak gita-gita." *lucucu*
- P. Amad : "Pak Guru sowan kula mriki, sepisan tuwi
kawilujengan, dene kaping kalhipun
wonten prelunipun sekedhik."
- Bapak : "Punapa ?"
- P. Amad : "Inggih, saderengipun nyuwun pangapuntan,
mbok bilih Pak Guru menggali saha ngre-
sakaken, tuwin taksih betah, kula ga-
dhah dagangan, sumangga kula aturi mun-
dhut !"
- Bapak : "Dagangan punapa Pak Amad ?
Kok njanur gunung, kadingaren."
- P. Amad : "Kula punika rak dipun titipi ingkang ra-
yi, dagangan sepedhah."
- Bapak : "Sepedhah punapa punika ?"
- P. Amad : "Sepedhah jengki. E, inggih menawi cocog
kagem ingkang putra."
- Bapak : "Inggih kelerasan mangke menawi cocok,
taksih sae punapa Pak?"

- P. Amad : "Wah, taksih..... ^{tannggel} tannggel kula, mangke
menawi awon kula aturi nempuhaken !"
- Bapak : "Gek reginipun pinten Pak ?"
- P. Amad : "Cobi kula aturi mriksani rumiyin.
Ana rega ana rupa !"
- Bapak : "Ingguh cobu, kula aturi ngasta mriki!"
- P. Amad : "Ingguh. Nuwun sewu.
kepareng rumiyin. Nuwun."
- Bapak : "Mangga, ndherekaken !"

II. TITI SWARA

FONEM k (.1.1.2.)

a. Fonem k panyigeg wanda iku yen kasususlan t, diucapake sampurna.

Tuladha: paksa, bakti

b. Fonem k panyigeg wanda yen dipurwakani pet, diucapake sampurna.

Tuladha: buthek, uthek, klethek

Manawa kasususlan penambang: i, en, e lsp isih sampurna.

Tuladha: buthek - butheke
klethek - klethekan

Coba tembung-tembung iki wacanen kang cetha !

a.	priksa	maksih	mukti	rekta
	beksa	taksih	sakti	bekta
	yaksa	biksu	bukti	rukta
	siksa	peksa	waktu	maktal
	muksa	jaksa	dhokter	samakta

b.	ubek	- ubeken	apek	- apeke
	udhek	- udheken	jejek	- jejekana
	mulek	- mulekan	ucek	- ucek
	bulek	- bulekana	urek	- ureken
	busek	- buseken	putek	- puteka

III. GUDHANG TEMBUNG/ KOSA KATA (1.5.3.)

A. NGISENI TEMBUNG KANG KURANG

Ukara iki rampungna sarana tetembungan juru !

1. Kemiri gedhe kang gegere nglingir diarani ...¹⁰
2. Wong kang pinter memethek sarana ngelmu pa - lintangan diarani⁹
3. Prajurit dipantha-pantha manut pepangkatane, yaiku digolongake sa.....⁸
4. Wong kang nglantarake paguneman wong sing padha dene ora ngreti basane diarani⁷
5. Tukang adang diarani⁶
6. Lurahing pandhe iku diarani⁵
7. Wong kang pinatah ngreksa pakuburan/papan kramat diarani⁴
8. Tukang nglakokake prau diarani³
9. Tukang nambangake diarani²
10. Carik iku kena ditembungake¹

1 juru tulis	6 juru dang
2 juru tambang	7 juru basa
3 juru mudhi	8 sajuru-juru
4 juru kunci	9 juru nujum
5 juru gusali	10 kemiri juru

B. NGETRAPAKE TEMBUNG NUNGGAL MISAH

Tembung nunggal misah ing sisih kiwa iki trapna ing ukara sisih tengen!

1. Ing mangsa bedhidhing rasaning awak banget.	a. adhem 1
2. Banyu sendhang luwih tinimbang banyu kali.	b. anyep 2
3. Jrambaha marga mentas kebanjiran.	c. anyes 3
4. Siti sabubare mangan semangka wotenge rasane	d. njekut 4

5. Awakku tenan, angine sumribit.	e. kekes
6. Apa ora jeneng glugu kok ngepang	f. nylene
7. Wah ana lintang tiba ing Prambanan.	g. ngleng kara
8. Panyuwunanmu yen diparengake, lha wong prabote kurang ganep.	h. langka
9. Kandhame iku aku ora ngandel.	i. elok
10. Kowe kuwi wong bocah cilik kok digawekake klambi KORPRI, dumeh bisa tuku bakal bae.	j. aneh

C. TEMBUNG TIMBANG (PADAN KATA)

Tembung ing ukara iku rampungna supaya dadi tembung timbang.

1. Nik, kowe kuwi sore kok wis mapan turu, ambok iya nyekel buku dhisik !
2. Desane ora tentrem, mula iya ora mokal manawa surup bae wis kancingan lawang.
3. Esuk kok wis nagih utang, iku rak nyebel-nyebeli ngono.
4. Kebangeten Ja, bengi kok lagi mulih, gek dolan menyang ngendi bae ta ?
5. Bedhug (aja adus, gampang masuk angin !
6. Nganam klasa sasore kok salemba bae ora rampung.
7. Mar, sakesuk kok ora katon kuwi gek dolan menyang ngendi ?
8. Bapak olehe misaya iwak sawengi mung oleh sakepis, lha wong angine bolak-balik.
9. Gumun aku, bocah sadina kok ora kena dicandhak buntute.
10. Bok iya kok goleki setaun yen ketemu, lha wong barange wis tekan Jakarta kok.

D. TEMBUNG RAKETAN

Tembung raketan ing ngisor iki bisa mujudake aran. Tuladha:

kembar mayang iku araning rerenggan
penganten kang ana nga-
rep krobongan

Coba tetembungan iki araning apa ?

1. kupu tarung	6. randha royal
2. naga sari	7. kebo giro
3. uler kaget	8. lanjar ngirim
4. pacul gowang	9. tapak belo
5. gagak rimang	10. putri mandhi

E. SINONIM

Tembung kang ngisore digaris iki golekana
tembunge liya, utawa terangna tegese !

1. wong <u>utama</u> <i>apuli</i>	11. duwe <u>pakaryan</u>
<i>bekih/</i> 2. <u>prayogane</u> ngakua	12. ngunekake <u>gentha</u>
<i>apilih</i> 3. dhawah ing <u>bantala</u>	13. <u>gentur</u> tapa
<i>bawah</i> 4. potlote <u>bujel</u>	14. <u>gilang-gilang</u> layone
5. omah <u>bubrah</u>	15. nglumpukake <u>gragal</u>
6. <u>wekasane</u> lulus	16. aja <u>gumunggung</u>
7. ngambah <u>dalan</u>	17. nyilih <u>irig</u>
8. bocah <u>delap</u>	18. <u>yayah wibi</u>
9. <u>jenenge</u> sapa	19. <u>yasa</u> dalem
10. nyilih <u>jidharan</u>	20. sare ing <u>kanthil</u>

IV. TITI TEMBUNG (1.5.)

A. TEMBUNG ANDHAHAN (1.5.2.)

Tembung-tembung kang dikurung ing sajroning
ukara iki dadekna tembung andhan !

1. Ambok bilih taksih (betah) nyamping sida -
mukti, kula taksih gadhah, kapundhuta !

mbetabahan

2. Aku ndherek mbakyu ana ing Jakarta tak (betah) *betah aku*
3. Ayo, Ja, (betah) *betahan* melek.
4. Senajan rekasa, ndherek priyayi mengkonono luwih becik (betah) *di betah = aku*
5. Ya nrima bae pira (betah) *betah* mengko rak nyanak nyanak dhewe.
6. Sliramu menawa sida *aku* (butuh) dhuwit, matura Bapak, mumpung ana ing dalem.
7. Yen nitik *ha* (butuh) *aku* dhuwit semono iku durung cukup.
8. Yen *aku* (butuh) bae lagi gelem mara, mbok iya ngelingi yen lagi deduwe kae.
9. *aku* (butuh) pira ta, enya dhuwitku silihén !
10. Kaya ora *aku* (butuh) mana, barang kaya ngene teka ditampik. *aku*

B. TEMBUNG PANGGANDHENG

Tembung panggandheng iki trapna ing ukara !

1. Kula, Darna Tarja dipun timbali Pak Guru.	a. lan
2. Trekahmu iku njalari patine.	b. tuwin
3. Sapuluh lima ana limalasa	c. sarta
4. Kaluhuran kaluwihan iku gampang sirnane.	d. lan
5. Bapak sampun kula aturi maos napak asmani serat punika.	e. kaliyan
6. Kula mas Sarna kesah dhateng Jakarta.	f. saha
7. Aku Tana iku tunggal embah.	g. dalah
8. Pak Lurah putra wayahipun plesir dhateng Sriwedari.	h. karo
9. Ibu, Bapak lenggah ing ngarepan, aku ana ing buri	i. dene

V. TITI UKARA (1.6.)

WARNANING UKARA (1.6.2.)

Manawa nitik anane jejer lan wasesa, ukara iku warna-warna, upama:

A. Ukara kang umum (versi)

karepe dhapakane dumadi jejer lan wasesa.
Tuladha:

<u>Omahe</u>	<u>gedhe.</u>	<u>Mejane</u>	<u>bunder.</u>
j	w	j	w

B. Ukara kusus (inversi)

karepe dhapakane dumadi wasesa lan jejer.
Tuladha:

<u>Kabur</u>	<u>kabeh</u>	<u>korane.</u>
w	j	
<u>Nangis</u>	<u>tenan</u>	<u>adhine.</u>
w	j	

Coba ukara ing ngisor iki aranana endi ukarane versi utawa ukarane inversi !

1. Nuli mlayu malinge.
2. Malinge nuli mlayu.
3. Kabur kabeh korane.
4. Korane kabur kabeh.
5. Nangis gero-gero adhine.
6. Nggeguyu batine.
7. Batine nggeguyu.
8. Mejane pesagi dawa.
9. Empere wis bubrah.
10. Ompong kabeh untune.

VI/A. WARNA BASA(1.7.1.)

KRAMANTARA

Coba ukara iki salah, benerna manut unggah-
unggah kramantara (krama lugu) !

1. Inggih mas kula kersa.
2. Kula badhe tindak rumiyin.

kesah

3. Kula boten kober dhahar. *medha*
4. Sare inggih boten saged. *tilam*
5. Kula tak-kondur riyin. *manusuh*
6. Malika kula rawuh, jenengan boten wonten.
7. Mangga mas kula paringi unjukan.
8. Benjing emben titihan kula badhe kula sade,
9. Gendhuk sampun boten muwun malih.
10. Kala wau dipun dandosi mbakyu.

B. RENGGA BASA (1.7.2.)

KERATA BASA

Kang diarani tembung kerata basa iku karepe bab negesi surasaning tembung awewaton asal mula bukane, lumrahe kapidid saka wewancahane, dijupuk sunduk prayogane. Kayata:

tuwa kapidid saka untune wis rowa,
ngenteni wetuning nyawa

Kerata basa iku ngemu tembung plesedan utawa blenderan, mung kanggo lelucon bae. Sate-mene negesi cara iku ora bener, tanpa waton kang gumathok.

Tuladha liyane,

tepas	=	titip napas
kutang	=	sikute diutang
kodhok	=	teka-teka ndhodhok
wilwa	=	bubar dijawab digawa
garwa	=	sigaraning nyawa
Desember	=	gedhe-gedhene sumber
Januwari	=	hujan sehari-hari
guru	=	digugu lan ditiru
tarub	=	ditata amrih murub (gumebyar)
janur	=	hujan nur (sorot)
sruwal	=	saru yen nganti uwal
gedhang	=	digeget bubar madhang
batur	=	ngembat pitutur

sirah : isi erah (getih)
 tandur : ditata karo mundur
 bathuk : ngembat barang kang mathuk
 kathok : olehe nganggo baka sithok
 sepatu : nek wis ndlesep ora bisa metu
 wanita : kudu wani mranata (bale omah)
 bocah : isih crobo ora kecacah

VII . MACA TITI

A. WACANEN

CINDHE LARAS III

Ana tengahing gegrumbulan bocah iku mrucut, tumiba ing watu gilang.

"Prog,pyur," mankono suwarane.

Salungane raksasa Dewi Limaran sumaput, kekitrang ngalor ngidul, cincing-cincing sumedya nututi anake. Luwih-luwih bareng krungu suwara "prog .. pyur" atine wis entek, njerit....., sumaput maneh, nganti suwe ora eling. Pangirane menawa bayine mesthi mati dibanting dening raksasa.

"Hik, hik," mengkono suwarane bayi.

"Hakh, hakh, hakh "

"Hi, hik ! Hik, hik."

Ibune gregah ngrungokake suwara kang warna-warna iku, kok beda-beda, lan anggraita, hakh genah suwarane buta, hik cetha suwarane bayi.

Ing semu ngungun banget. Apa maneh bareng suwarane bocahe saya suwe saya gedhe, katon ngagor-agori. Saya suwe suwarane prag - prog, gerenggereng, ditimbang ngakak-akak, ndadekake entek - ing atine Dewi Limaran.

Suwarane dadi gedhe tur sirah

Satemene kaanan iku, nalikane bayi mrucut ka panggegeme raksesa, marga kecanthol ing ri bondhotan/ tiba ing tengah-tengahing watu gilang watune malah sumyur, bayi ora mati malah saya kuwat mundhak gedhe.

Kang iku ndadekake nepsune raksasa, bayi dicandhak cek, dibanting pres. Dicandhak maneh dikeplekake, plok, ewa semono bayine teges bae, malah angger dikeplekake saya mundhak gedhe lan rosa. Suwening suwe raksesa kuwalahen, kalah rosa, mlayu nggendring mlebu ing alas.

Dhek semana Cindhe Laras wis gedhe, wis bisa mrana-mrana. Ibune seneng banget. Cindhe Laras sregep ing gawe, bisa lan gelem mbiyantu botre pote ibune, rerencek kayu, golek godhong sarta ngangsu ora wegah. Saben esuk munggah gunung mudhun jurang, anusup angayam alas golek banyu, badane malah saya rosa, kiyeng katon gagah prakosa.

Kocapa nalikane lagi ngangsu weruh ana manuk gagak nggondhol endhog, nuli leren ngawe-awe, nembung, "E, manuk gagak, mandhega !

Apa ta kang kok gawa iku. Mbok ya dakepeke bae. Age wenehna aku, ta !"

Manuk gagak bareng krungu suwara mau, olehe mabur saya endhek, nglinteri Cindhe Laras, bareng tekan ing ngarepe, endhog diselehake alon-alon, ora pecah. Gagak banjur mabur kalangan maneh.

Ucape Cindhe Laras,

"Gagak kang becik atimu, banget panarimaku, dene kanthi lega ngulungake endhog. Wis ya padha andum slamet."

Manuk gagak kekalangan saya kethip-kethip, wis ora katon maneh. Dene Cindhe Laras ngrampungake olehe golek banyu. Endhog digembol, bali menyang gubuge. Bareng wis tekan ing gubug mojar marang biyunge,

"Yung, yung, aku oleh endhog Yung!"

"Lho endhoge sapa?", wangsulane Dewi Liamaran,
"Ana ngendi olehmu nemu ?"

"Ngene kok Yung,...

Nalika aku ngangsu mau kae, aku weruh manuk
gagak nggondhol endhog, banjur daktembung,
dakjaluk, kok-diwenehake, lha iki wujud,"
mengkonono ujare Cindhe Laras.

D.Lmr.: "Gek arep kok-enggo apa ?"

C.Lrs.: "Aku kepengin ngingu kuthuk kok Yung."

D.Lmr.: "O, ya wis karepmu, gawea patarangan ing
ngisor grumbul kae, kareben di-angremi sato
kewan liyane."

Wus kelakon endhog digawekake patarangan
ana ing jaban gubug. Temenan ora gantalan dina, en-
dhog mau netes kuthuk lanang. Mundhak dina mundhak
gedhe katon jagoan. Tansah dielus-elus, diuleg -
uleg, diopeni dipakani lan dibanyu. Kadhang-kadhang
dicoba diedu karo jago alasan liyane bisa menang.
Mungsuhe angger dikabruk pisan bae mati sanalika,
ora dadk njaluk banyu.

Atine mongkog, jagone peng-pengan, ucape:

"Ayo sapa wani nandhingi jagoku ?"

Saya-saya jagone kluruke nganeh-anehi,
"Ku-kuk kluruk,
jagone Cindhe Laras,
omahe tengah alas,
anake Raden Putra."

Sapa wonge ora gumun.

Suwe-suwe Cindhe Laras kapengin menyang ku-
tha, jagone dibopong ngalor ngidul. Sadalan-dalan
angger weruh jago, jagone Cindhe Laras banjur di-
thukake, kareben tarung, manawa wis tarung senenge
ora karuan, trekadhang nganti lali ora mulih, ka-
sengsem anggone nyoba adu jago.

B. PITAKONAN IK.I WANGSULANA

1. Bareng Dewi Limaran krungu suwara prag-prog, atine banjur kepriye ?
2. Saya suwe suwara mau malih dadi suwarane apa ?
3. Dewi Limaran dadi kepriye ?
4. Satemene ana apa ta, coba kandhakna !
5. Raksesa dadi anyel, sababe apa ?
6. Bareng Cindhe Laras wis gedhe, apa bae pagaweane saben dinane.
7. Weruh apa nalika Cindhe Laras pinuju ngangsu ?
8. Cindhe Laras duwe kekarepan apa ?
9. Apa bae kang dicritakake Cindhe Laras marang ibune ?
10. Endhoge banjur dikapakake ?
11. Kluruking jago nganeh-anehi, iku nuduhake apa ?

C. TEMBUNG-TEMBUNG KANG ANGEL

anggraita	= ngreti, nyana
ngungun	= gumun
bebondhotan	= tetuwuhan kang rumambat ulet-ulet
watu gilang	= watu leter gilap kanggo tapa
kuwalahen	= ora tandhing, rada kalah
mlayu nggendring	= mlayu rikat
rerencek	= golek kayu/pang sing cilik
nusup angayan	alas = mlaku ora metu dalan, nasak-nasak
kiyeng	= kenceng lan kuwat
nglinteri	= ngubengi, ngalang
mojar	= kandha, guneman
ora gantalan	= ora nganti kliwat ing
ora dadak njaluk banyu	= ora nganggi sambat
atine mongkok	= gedhe atine
kasengsem	= seneng

VIII. AKSARA JAWA
WACANEN KANG PATITIS

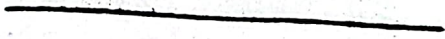
ꦗꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦗꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦲꦏꦏꦏꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦲꦏꦏꦏꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀

ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀

ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀
ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀	ꦱꦱꦱꦴꦁ꧀

⊙ 𐌱𐌰𐌹𐌳𐌰 𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰
𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰
𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰
𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰

⊙ 𐌱𐌰𐌳𐌰 𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰
𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰
𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰
𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌲𐌰𐌱𐌰 𐌰𐌵𐌰𐌳𐌰 𐌱𐌰𐌳𐌰

PIWULANG 6

I. WICARA

PAHLAWAN

Daryana : "Mas !"

Punika kok sami masang gendera setengah tiang, punika wonten punapa ta?"

Mas Na : "O, kuwi mengkene, rungokna ya !
Saiki rak tanggal 30 September ta ?
Dina kuwi pengetan kurban-kurban Pahlawan Revolusi."

Daryana : "Sinten kemawon Mas, ingkang dados kurban ?"

Mas Na : "Manawa kowe arep nyumurupi, yaiku:

1. Jendral Akhmad Yani
2. Let Jen.S. Parman
3. May Jen.Suprapta
4. Let Jen.Haryana
5. May Jen.Sutaya Siswamiharja
6. Brig Jen.Katamsa
7. Kol.Sugiyana
8. Kapt.Piere Andreas Tendeau. "

Daryana : "Kurban punika prastawanipun wonten ing pundi ?"

Mas Na : "Ana Lubang Buaya, ing Jakarta.
Yen dirasa agawe ngeres,apa maneh gawe rugining negara."

Daryana : "Saking pokal damelipun sinten Mas ?"

Mas Na : "Pokal gawening PKI kang ora idhep ing pri kamanungsan.

Ngrusak marang anggering negara.Karepe mono arep ngraman, nanging dening kasiyating Pancasila, PKI bisa ditumpes sacindhile abang."

Daryana : "E, keparat kowe PKI !
Pantes disered menyang naraka."

II. TITI SWARA

Konsonan d, t (1.1.2.)

tinimu ing ukara:

E, keparat kowe PKI

Pantes disered menyang naraka.

Semono uga tembung-tembung ing ngisor iki .
ucapna kang cetha lan gatekna mungguhing si.
gege d utawa t !

babad Mangir	aja madat
cacad mripat	tali kawat
tenggok bejad	kena walat
laladan Surakarta	banyu asat
angin midid	sugih dhuwit
mirid karangan	nyangking arit
dadi murid	klapa sawit
bocah mursid	nyuwun pamit
aja udud	ngemut gula
banyune surud	nunut mangan
dagangane dikukudi	iwak welut
tangane kebarud	pedhut kuning
bocah kesed	ceret borot
gawe kesed	ora kelet
mlaku keplesed	manuk bethet
jadahe dipleded	sepatune awet
gendhenge mlorod	kokot boloten
untune modod	momot barang
nguwod kreteg	rokok klobat
oyod lajer	nyethot pupu
nganggo bebed	suket teki
nampa waledan	sirah mumet
gangsingane muded	nyabet jaran
emoh mingsed	seneng ngunthet

III. TITI TEMBUNG (1.5.)

A. Tembung pangiket (1.5.2.)

A. Tembung pangiket (1.5.2.)

Tuladha: Yen dirasa agawe ngeres, apa maneh gawe rugining negara.

Tembung pangiket ing sisih tengen iki gathukna ing ukara sisih kiwa !

1. aku arep utang dhuwitmu sewu bae.	a. ewa samono
2. Aku wis mangreti sing dadi karepmu, bab panjalukmu dakrembuge dhisik karo ibumu.	b. apa dene
3. kuwi Sidin sing grobyagan.	c. apa maneh
4. Omah wis dicawisake, arep mundhut dhewe ya sakersane.	d. ewa dene
5. Redi Merapi punika sampun inggil, meksa kawon inggil kaliyan redi Semeru	e. wondene
6. Bocah klas telu bae ora bisa bocah klas siji	f. dene
7. Aku, kowe adhimu bakal ditimbali menyang kalurahan.	g. ana dene
8. Senajan wis kasembadan sakabehe isih mepeng anggone tirakat.	h. karo dene

B. Tembung andhahan (1.5.2.)

Upama, yen kowe arep nyumurupi, yaiku:.....
Coba ukara iki wenehana andhahane tembung surup, serap, serap

1. Yu Sikem nalika malem Jumuwah (surup)
2. (serap) kula lare punika sae kalakuanipun.
3. Embah sampun boten saged (serap)benang, jalaran kirang pramana.

4. Dhasare bocah ndelul, senajan (surup), iya meksa nekat klenyitan.
5. Gendhuk, (surup) ayo mlebu ngomah, aja do lanan maneh !
6. Dhuwit Rp 100.000,- iki (surup) reganing sepedhah.
7. (surup) ya, manawa kowe kuwi digedhekake wong tuwamu, mula wajib ngajeni lan memundhi.
8. Begog kae pancen kurang (surup), mula iya tansah grusa-grusu.
9. Nyiliha literan, dakenggone (surup) beras panen wangi !
10. Bocah kang ora ngreti yuda negara prelu (surup)

KOSA KATA/GUDHANG TEMBUNG (1.5.3.)

A. Tembung timbang (padan kata)

Tuladha:

..... dening kasiyating Pancasila, PKI bisa ditumpes sacindhile abang.

Tetembungan iki rampungna !

1. banyune asat	6. sepure kosong
2. desane adoh	7. hotele suwung
3. omahe cedhak	8. sudagare sugih
4. rembulane bunder	9. kulahe kebak <i>mula 2</i>
5. bayine cilik	10. guwane peteng

B. Istilah-istilah

Cecukulan kang wijine ana arane.
Sebutna !

asem	duren	pelem
nangka	tanjung	kluwih
cipir	jambe	kapas
randhu	mlinjo	sawo

C. Apa arane ?

1. Banyu kang ngetuk saka bumi dadi kali diarani ...	a. sendhang
2. Banyu tuk mbalumbang mili sawetara menyang sawah,.....	b. umbul
3. Banyu panas kang metu saka pucuking gunung geni	c. blumbang
4. Ledhokan isi banyu udan ora bisa mili, sok ana iwake...	d. kawah
5. Banyu rembesan tetes metu saka tepining jurang	e. prigi
6. Sumur kawak sajroning alas,	f. tretes
7. Rawa ing tengah diyasani omah lan patamanan	g. balong
8. Bumi ledhok kisen banyu ora bisa mili dadi embek-embek.	h. botrawi
9. Banyu sidhatan saka kali kanggo ngoncori swah	i. wadhuk
10. Blumbang gedhe/jembar tandhon banyu	j. wangan

D. Negesi tembung

Tuladha:

Pokal gawene PKI kang ora idhep ing bener.
pokal gawe = pratingkah ora becik

Coba tetembungan kang digaris ngisore iki apa tegese ?

1. Aja seneng adol gawe.
2. Adhine wis metu gawene.
3. Ma, saiki andum gawe bae.
4. Bocah wis gedhe ngono kok isih dadi gawe.
5. Ayo Ya, rada disrempeng, keri gawe tenan kowe mengko !
6. Menawa tandang gawe aja grusa-grusu !
7. Yen ana gawe pari gawe, kamas kae rak wis bisa mrantasi.

8. Prekara kuwi rak dudu gawene, luwih becik aja cawe-cawe.
9. Olehku golek butuh bisa oleh gawe.
10. Pak Suta lagi duwe gawe.

a. ngumukake sregepe	f. nindakake pakaryan
b. bisa tetulung makarya	g. bab kang kudu ditindakake
c. mbagi kawajiban	h. dudu kawajibane
d. nusahake	i. klakon kang disedya
e. kether	j. ewuh mantu, tetakan

E. Milih tembung, panguwuh

Tuladha: E, keparat kowe PKI !
Ukara iki isenana nganggo tembung panguwuh, kang nelakake ora seneng/gila, kaget.

1., kecakot ilatku!	a. hi
2., kowe meksa ora manut!	b. wut
3., dhuwitku keril!	c. la, ilah
4., larane !	d. dubilah
5., gedhene tumane saga -
gajah !	e. mati
6., konangan Bu Guru!	f. biyuh-
biyuh
7., ndhugale kok kaya se-
tan !	g. astaga
8., lali maneh payungku !	h. O
9., udan !	i. E
10., mengkirig aku weruh
uler geni.	j. adhuh

IV. TITI UKARA (1.6)

A. Warnaning ukara (1.6.2.)

Manawa nitik jinising tembung wasesane, ukara iku ana rong warna, yaiku:

1. Ukara nominal

yaiku menawa wasesane saliyane tembung kriya
Tuladha:

Omahe gedhong.

j

w

w : tembung aran

Anake lima.

j

w

w : tembung wilangan

2. Ukara verbal

yaiku menawa wasesane wujud tembung kriya.

Tuladha:

Korane lagi diwaca. w : tb kriya

w

Bocahe sregep ngangsu. w : tb kriya

w

Coba ukara iki aranana ukara verbal utawa nominal !

1. Omahe gedneg.
2. Anake lanang.
3. Parine akeh banget.
4. Sutara bocah pinter.
5. Banyune bening banget.
6. Adhiku nggambar kembang.
7. Paman tindak jagong.
8. Mas Karna ngetung dhuwit.
9. Siwa nggule ayam.
10. Pak Guru maringi garapan.

B. Nerusake ukara

Coba ukara iku rampungna !

1. Aja kok owah-owah, kuwi segane
kuwi singgahane
bakale arep di
..... dhewe.
buntelane arep di ..
..... dhewe.
2. Olehe ndhudhuki jugangan

Olehe sinau
 nonton wayang
 nggenteni nganti

3. Aku wis tau maca
 ngrungokake crita....
 nganti
 nonton wayang lakon..
 tamat.

V. TITI BASA (1.7.)

A. WARNA BASA (1.7.1.)

Mudha krama

Basa mudha krama iku luwes, lumrahe dadi
basane wong anom marang wong tuwa.

Dene wujudé: basane krama kabeh, kacam-
puran krama inggil.

Tuladha:

1. Mas, penjenengan badhe dhateng pundi?
2. Bu, nyuwun pangapuntèn, kula damel
kagetipun Ibu.

Coba ukara ngisor iki gawenen mudha krama !

1. Mas, arep menyang ngendi ?
2. Yen oleh aku melu.
3. Mas Karna mengko mulih jam pira?
4. Mbak Titi mau mangan apa durung?
5. Pak Gedhe mengko apa sida bali?
6. Bu Lik sesuk apa sida lunga?
7. Yen sida aku tukokna klambi!
8. Besuk mulihe dakpethuk.
9. Pak Tarma apa gelem ngombe es?
10. Menawa ora gelem, lha ngombe apa?

B. RENGGA BASA (1.7.2.)

SANEPA

Sanepa iku pepindhan kang tegese lumrahe

malah mindhakake ora apik utawa nyebutake apa-apa katandhing karo liyane, nanging luwih saka kang diupamakake.

Upama:

Ambune arum jamban = banger banget.

Awake kuru semangka = lemu banget.

Coba aranana apane sing disanepakake ?

1.	empuk watu.	a. kawruhe
2.	abot kapuk.	b. kulite
3.	abot merang sebelah.	c. ilate
4.	atos debog.	d. eseme
5.	abang dluwang.	e. dedege
6.	dhuwur kencur.	f. cahyane
7.	pait madu.	g. balunge
8.	peret beton.	h. bobote
9.	wuled godhong lumbu.	i. awake
10.	jero tapak meri.	j. atine

VI. MACA TITI

PAHLAWAN REVOLUSI

1. Ngeres.

Sedhih.

Tindak nasar ! Sirna kamanungsanmu !

Kalis ! Eblis , manjing anggamu.

Kumresik ! Ngaku progresif.

Wicaramu, pèrèt welut dilêngani.

Jebule gawe sangsara, duraka, cilaka.

Mung topengan.

G.30 S. licik !

2. Kurban.

Karya kurban.

Jendral-jendral.

Gilang-gilang layone.

Pantes den nugraha.

Pahlawan Revolusi.

Pangeran paring sih.

Cinathet ing sejarah.

dicatat

B. Tembung-tembung kang angel

- 1. sirna : ilang
- 2. manjing : mlebu
- 3. angga : badan, awak
- 4. progresif : maju
- 5. wicara : gunem
- 6. peret welut di- : lunyu ing wicara
lengani
- 7. duraka : dosa, cilaka
- 8. licik : jirih
- 9. karya : gawe
- 10. gilang-gilang : sumorot
- 11. den nugraha : di ganjar

C. Pitakonan iki wangsulana !

- 1. Sapa kang duwe tindak nasar ?
- 2. PKI ngakune kepriye bae ?
- 3. Nanging kepriye nyatane ?
- 4. Sapa bae Pahlawan Revolusi ?
- 5. Kapan pengetan dina Pahlawan ?
- 6. Kapan pengetan Kesaktian Pancasila ?

VI. AKSARA JAWA

WACANEN KANG PATITIS

Handwritten text in two columns, likely a form of Javanese script (Patitis). The characters are stylized and arranged in vertical lines, with some characters having small circles above them, possibly indicating tone or specific phonetic values. The text is mirrored across the two columns.

PIWULANG 7

I. WICARA

PADHANG REMBULAN

- Sumiyati : "Wah iki mengko purnama sisi temenan.
Dhasar malem libur, terangan.
Ayo ca dolanan, dikatog-katogake !"
- Komariyah: "Bener. Ayo saiki padha tetembangan
dhisik. Mumpung padhang rembulan.
Lelagon apa gobag sodor dhisik ?"
- Tarwanti : "Lho kok gobag sodor, aja.
Ethok-ethok gawe nini thowok bae.
Ayo padha lelungguhan kene !"
- Purwanti : "Iya aku mathuk.
Ayo saiki nembang sing laras !"
- Bareng : "Bocah-bocah dolan, dha mrenea.
1,2,3,4 Padhang-padhang mbulan, kaya rina.
Latare jembar, njingglang padhange.
Kareben bingar akeh rewange.
Ayo padha keplok, plok
surak: hore.
Ayo padha keplok, plok
Surak: hore." (piridan)
- Endhang : "Lha kae kebeneran mbak Karti teka,
becike dianggep nini thowoke bae."
- Bareng : "Iya, iya, ayo, ayo !"
- Endhang : "Saiki ganti jamuran.
Jamuran ya ge ge thok.
Jamur apa, ya ge ge thok.
Jamur gajih mbegigih saara-ara."
SIRA Bada jamur apa

II. TITI SWARA

A. Konsonan g, k (1.1.2.)

Ukara: Ayo ca olehe dolanan dikatog-katorake.

Lelagon apa gobag sodor ?

konsonan g manawa dadi panyigeg swarane anteb (sampurna)

konsonan k anteb (sampurna) manawa:

- dadi panyigeg disusul s, t
- dadi panyigeg didhisiki pepet (ndelenga Piwulang 5/II)

Coba tetembungan iki ucapna kang cetha !

asu ajag
pagaweane rancag
mungsuhe babag
akil balig
dicocog dom
untune sisigan
atine teteg
cagake jejeg
kendhaline dipepeg
mbayar pajeg
masah blabag
dolan wis tutug
banyune mambeg

ajak-ajak lunga
goleka rancak
awake babak
blabag dibalik
segane dicocok asu
sisik iwak
pringe kanggo tetek
sirah dijejeki
dagangane pepep
menyang pajeksan
keblabak ing banyu
tutuke lapana
watak mambek

B. Konsonan b, p (1.1.2.)

konsonan b diucapake anteb
p diucapake empeng

Tetembungan iki ucapna lan gatekna !

mesin uwab
kitab injil
oleh sawab
lalab timun

sepedhah balap
bocah kalap
lawuh kecap
iwak kakap

lintang salib
 duwe wajib
 kawruh gaib
 dadi tabib
 pasang tarub
 jangan sayub
 mangan kuluban
 lampune murub
 pijer atob
 banyu umob
 dalane ngecob
 lawange mineb
 kekeb kendhil
 omahe keleben

durung raup
 nulup peksi
 wayah surup
 ngasah kacip
 pitike urip
 aja kikip
 sisip sembir
 ngukup uwuh
 ngokop wedang
 lampu sentolop
 welut ngecop
 nginep ing hotel
 awake dikekep
 paku idep

III. TITI TEMBUNG. (1.5)

A. GUDHANG TEMBUNG (KOSA KATA) 1.5.3.

a. Tembung timbang (padan kata)

Latare jembar, padhang njingglang.
 Tetembungan ngisor iki rampungna suapaya
 dadi tembung timbang kang ateges mbangetake.

1. Klambine teles
2. Bala pecah ajur
3. Atine remuk
4. Raine abang
5. Rupane ireng
6. Morine putih
7. Banyune anyep
8. Jamune pait
9. Kulahe asat
10. Omahe suwung

b. Kosok balen

Tuladha:

padhang njingglang X peteng ndhedhet

Tetembungan iki golekana kosok baline !

1. Rembulane <u>surup</u>	X	
2. Latare <u>jembar</u>	X	
3. Olehmu matur <u>aja kesusu</u>	X	
4. Reginipun <u>sampun awis</u>	X	
5. Mila pancen <u>taksih sae</u>	X	
6. Tamune <u>wis lenggah</u>	X	
7. Dagangane <u>wis nipis</u>	X	
8. Bapak <u>dereng kondur</u>	X	
9. Sagarane <u>rob</u>	X	
10. Desane pancen <u>sepi</u>	X	

c. Pilhen kang mathuk

1. Bocah-bocah padha
 - a. ura-ura
 - b. menyanyi
 - c. lelagon
 - d. nembang
2. Aten-atene Mbak Jum iku
 - a. lurus
 - b. burus
 - c. jujur
 - d. beres
3. Tangkebe Mas Tris marang kancane..
 - a. nyadulur
 - b. supeket
 - c. rumaket
 - d. akrab
4. Dene guneme Tarwanti iku
 - a. empuk
 - b. gandes
 - c. lacut
 - d. gendem
5. Duwe pambek mbok sing
 - a. luhur
 - b. berbedi
 - c. bawa leksana
 - d. andhap asor
6. Sutarna iku bareng larane wis mari atine
 - a. bungah
 - b. bingar
 - c. bombong
 - d. seneng
7. Atine dadi jalaran saiki wis kesangga samubarange.
 - a. seneng
 - b. bombong
 - c. bingar
 - d. bungah

8. Dadi wong mono bok aja ngegungake kaluhuran utawa kasugihan, iku jenenge
 - a. lada
 - b. dir
 - c. dhiri
 - d. kumaki
9. Wong kang suthik kasoran karo sapepadhane seneng diajeni emoh ngajeni iku diarani..
 - a. dhiri
 - b. dir
 - c. kumaki
 - d. gumedhe
10. Wong kang angel nepsune, pantes sinebut wong
 - a. alim
 - b. sabar
 - c. imul
 - d. anteng

d. Ngiseni/ngrampungake ukara

Tuladha:

Lho kok gobag sodor, aja !

Ukara iki rampungna !

1. Lho kok, wis menenga !
2. Lho kok, sesuk bae !
3. Lho kok, balekna !
4. Lho kok, sabar ta !
5. Lho kok, ayo bareng aku !

Tuladha: Ayo saiki padha nembang !

6. Ayo, becike sesuk
7. Ayo, yen wis rampung
8. Emoh, aku lagi
9. Emoh, aku ora
10. Emoh, yen saiki

e. Homonim

Coba ukara iki wenehana katrangan !

1. a. Bubar mangsa karo, mesthine katelu.
b. Ali karo Abas padha lunga.
2. a. Salange pedhot, salinana sing wuled!
b. Salange Adi ceklek, marga tiba.

3. a. Pisange wis dalu.
b. Wau dalu kula ningali kethoprak.
4. a. Cah, nek kowe padha padu terus-terusan marahi tuwa.
b. Kamase Nani marahi etung adhine.
5. a. Kula sampun nedha sekul gurih.
b. Mas sampun nedha dana tiyang ingkang cethil, tiwas damel isin !
6. a. Bocah saiki wis mara mreng dhewe.
b. Mbakyu lagi mara tela kanggo sadulure.
7. a. Aja merak wong ala, mundhak ketularan dadi ala.
b. Aku wis tau weruh merak ana ing kebon kewan.
8. a. Aku iki ora seneng udur, trima ngalah.
b. Yen tanpa udur, sliramu dakaturi rawuh.
9. a. Saiki dalan-dalan wis rata.
b. Sang Prabu Kresna nitih rata maju ing perang.
10. a. Kalong iku bisa mabur.
b. Pitike kalong lima.

B. TEMBUNG ANDHAHAN

Tuladha: Ayo padha lelunguhan kene !

- a. Isenana nganggo andhahane tembung lungguh.
1. Mas Mulyana saiki nggenteni wong tuwane.
2. Mas Ja, Pak Mantri kae ngisor talang !
3. Wah kepenak ya Pak Darma kae, kari
..... klasa gumelar.
4. Nyuwun priksa, Bapak ing pundi?
5. E, e, aja playon ing kono, delengen kono rak isih kanggo
6. Olehku nyepur bareng wis sela.

7. Nuwun sewu, radi ngaler kemawon.
8. Pak Lik Warna saiki papan tinggal-ane eyang.
9. Adhiku ana klas jejer karo adhimu.
10. Aja padha ana ngisor wit krambil !

b. Tembung tanggap ka, bawa ka

Tembung tanggap ka yaiku tembung lingga kang oleh ater-ater ka (dijarag) maknane kena disalini tanggap di, kayata

Dhuwite wis kajupuk kabeh. =
Dhuwite wis dijupuk kabeh.

Dene tembung bawa ka, yaiku tembung lingga kang oleh ater-ater ka (ora kajarag), ater-ateré sok dadi ke, luluh, tuladha :

Dhuwite kebuwang ana uwuh.
Omahe Bah Bagus kobong.

Coba tembung kang dikurung iki dadekna tembung tanggap ka utawa bawa ka !

1. Sutarya bisa (tampa) ing SMP Negeri.
2. Olehe ndeleng rada minggir bae mundhak (tabrak) tetumpakan.
3. Bale nuli (tendhang) pener ngarep kiperan
4. Sarehne ora gelem mundur bokonge (tepang) nganti krengkangan.
5. Srimana (pengin) arep ndeleng bal-balan.
6. Bareng (bentus) lagi krasa.
7. Menawi gadhah prelu, mesthi (ical) barang.
8. Tamsiyah wingi (srempet) sepedha motor, jalaran mlampah radi nengah.
9. Olehe yasa klambi (gedhe) , jalaran ngun - duri gedhe.
10. Olehe nenuwun (trima)

IV. TITI UKARA (1.6.)

WARNANING UKARA (1.6.2.)

- A. Menawa nitik wasesane mbutuhake lesan utawa orane, ukara iku kena kaperang dadi: 2.
1. Ukara transitif, menawa wasesane mbutuhake lesan, upama:

Murid-murid lagi maca koran.

2. Ukara intransitif, menawa wasesane ora mbutuhake lesan, upama:

Adhine Siman nangis.

Coba ukara-ukara iki aranama endi kang transitif, lan endi kang intransitif !

1. Bocah ora bisa turu.
2. Adhine Sinta lagi nangis.
3. Murid-murid maca buku dongeng.
4. Bu Lik mbathik sarung.
5. Gendhuk mau ngguyu.
6. Sutarman uwis adus.
7. Siwa ngekum kumbahan.
8. Yune ngedusi gendhuk.
9. Sapa mangan kacang?
10. Kowe apa luwe?

- B. Ukara-ukara kang salah iki benerna !

1. Kula dipun utus maos.
2. Rasukan kula dhateng lemantun.
3. Lare punika dipun nameni Sri Rahayu.
4. Dipun siyaraken ing ngakathah.
5. Gandheng kaliyan kirang jawah, taneman pantun kathah ingkang pejah.
6. Panganggenipun sarwi cemeng.
7. Ceret punika kadamel saking bleg.
8. Segawon punika boten ageng, nanging alit.

9. Kawartosaken ing kitha ngriki badhe wonten peken malem.
10. Milabukanipun mekaten:

V. TITI BASA (1.7.1.)

A. SANEPA (1.7.2.)

Coba unen-unen iki rampungna murih dadi sanepa !

1. Utange arang	a. dilengani
2. Polahe anteng	b. kitiran
3. Playune lonjong	c. madu
4. Cahyane bening	d. tampah
5. Rasane legi	e. dhengkul
6. Pikire landhep	f. bratawali
7. Wujude benjo	g. leri
8. Tingale pait	h. botor
9. Tatune arang	i. kitiran
10. Rembuge peret welut...	j. wulu kucing

B. SALOKA (1.7.2.)

Saloka ngisor iki kepriye karepe ?

1. Endhas gundhul dikepeti.
 2. Anjajah desa milang kori.
 3. Anjagakake endhoge si blorok.
 4. Aja cedhak kebo gupak.
 5. Omah sadhuwuring jaran.
 6. Asu arebut balung.
 7. Iwak klebu ing wuwu.
 8. Emban cindhe emban siladan.
 9. Amburu uceng kelangan deleg.
 10. Ora ganja ora unus.
- a. Rupane ala, atine ala.
- b. Wong duwe pagawean kang prelu, disambi nglakoni barang kang remeh, kang

- luwih wigati kapiran.
- c. Pilih kasih.
 - d. Wong kena paeka sarana gampang.
 - e. Wong rebutan prekara/barang sepele.
 - f. Sekuthon nedya mbalela.
 - g. Aja cedhak-cedhak wong ala, mundhak ketularan.
 - h. Njagakake kamelikan kang ora tartamtu.
 - i. Wong lelungan utawa ngupaya samubarang nganti ngambah sakehing padesan, ngleboni sakehing omah.
 - j. Wong ora kekurangan, dikepenakake at.

VI. MACA TITI

A. WACANEN

CINDHELARAS IV

Biyunge kontrang-kantring nggoleki anake, susah banget, tansah was sumelang, atine dheg-dhegan sangga uwang ana ngarep lawang, ora doyan mangan lan ora doyan ngombe, mung tansah mikir anake, gasane warna-warna, sumelang menawa dimangsa kewan galak.

Sajroning njetung, Cindhe Laras katon saka kadohan, nuli jelih-jelih:

"Yung, Yung jagoku peng-pengan.
Yung, arep dakegawa menyang kalangan.
Arep dakedu karo duweke Pangeran.
Jare kutha ana tomprangan."

Wangsulane biyunge,
"Mengko dhisik ta Ngger.
Lungguha sing apik, aja geger.
Tutura kang cetha !"

Cnd-Lr : "Jagoku peng-pengan.
Nek dakedu mesthi menang."
Dw-Lmr : "Ngger, ngretia,

atiku kuwi satemene rak susah banget,
mung mikirake kowe.
Pirang-pirang dina kowe ora mulih,
kuwi menyang ngendi ?"

Cnd-Lr : "Anu kok Yung,
Aku kapengin menyang kutha,
srawung karo bocah liya, bocah akeh.
Aku wis tau tekan kutha kok. Kepethuk
karo wong akeh.
Jagoku dakcoba, dakedu menang terus.
Jago angger dikabruk banjur mati."

Dw-Lmr : "E, dadi ngono ta.
Lha sabanjure kepriye ?"

Cnd-Lr : "Aku diajani karo Pak Wangsa dikon nglu-
rug menyang Jenggala, arep dieterake.
Aku iya gelem. Dheweke tanggung jawab.
Mulane Yung, aku njaluk pamit !"

Dw-Lmr : "E, lha blai, ane.
Wong adu jago mono rak nganggo totohan,
Lha sing kok-enggo totohan bae apa?"

Cnd-Lr : "Yung, aja was sumelang. Totohane nyawa-
ku bae."

Dw-Lmr : "Kepriye, nyawa ?" karo mingseg-mingseg,
"Ngger anakku, anakku mung siji, ya mung
kowe,
aja Ngger yen kena dakeman,
aja, aja lunga Ngger !"

Cnd-Lr : "Yung aja nggrantes ta Yung,
atiku kok ora kena dipenggak,
embuh Yung, arep nemoni lelakon apa,
Anu kok Yung, Pak Wangsa wani nanggung,
jarane jagoku kena diendelake kok Yung,
wis eklasna bae, Yung !"

Dw-Lmr : "Ngger, apa bener,
tenan ya Ngger, luwih becik aja lunga!"

Cnd-Lr : "Ora Yung, aku njaluk pamit,
Wis Yung njaluk pangestu."

Cindhe Laras oncat saka ngalas, mlebu menyang
kutha, nggoleki Pak Wangsa, njaluk supaya dieterak
menyang kalangan jago ing Jenggala. Sabanjure
bisa katemu karo Pak Wangsa lan sida disowanake
den Putra.

Bareng ana ngarsane Raden Putra didangu:

"E, kowe bocah saka ngendi ?
Anake sapa ?"

Cnd-Lr : "Kula lare ing dhusun.
Tumut Pak Wangsa punika.
Badhe tumut aben sawung."

Rd Putr : "Kepriye arep melu adu jago ?"

Cnd-Lr : "Inggih, kula wani."

Rd Ptr : "Kurang ajar, bocah murang tata ya.
Iki nganggo totohan, lho. Aja sembrana !

Cnd Lr : "Inggih kula mangretos.
Kula wani."

Rd Ptr : "E, Pak !
Apa kowe sing mbotohi ?"

P. Wngs : "Boten. Sanes adalem.
Kersaa ndangu piyambak, Pangeran !"

Rd Ptr : "Ora, Le.
Gacomu apa. Wani mlebu menyang kalangan.
Apa kang kok-endelake.
Gundhulmu apa, iya ?"

Cnd Lr : "Inggih. Boten klentu.
Mangke yen sawung kula kawon, mangga.....
dipun punapakaken kula ndherek, pasrah pe-
jah gesang."

Rd Ptr : "Tenan ujarmu.
Manawa kowe kalh, dakkethok gulumu !"

B. Fitakonan iki wangsulana !

1. Biyunge Cindhe Laras susah, apa sebabe?
2. Bareng mulih, Cindhe Laras lapuran apa marang biyunge.
3. Cindhe Laras kapengin menyang kutha, duwe sedya apa?
4. Apa sebabe kok duwe pepenginan mengkono, oleh katerangane sapa?
5. Bareng ngrungokake kojahe Cindhe Laras, biyunge banjur kepriye?
6. Apa kang kanggo totohan Cindhe Laras?
7. Apa iya klakon Cindhe Laras oncat saka ngalas?
8. Cindhe Laras karo Pak Wangsa menyang ngendi?
9. Cindhe Laras apa nyata wani adu jago, apa sing kanggo totohan?
10. Raden Panji apa iya marengake?

C. Tembung-tembung kang angel

kontrang-kantring = montang-manting, ora
jenjem

njetung = getun, thenger-thenger marga
kecuwan

kalangan = papan kanggo adu-adu

tomprangan = totohan

nglurug = menyang panggonan memungsuhan

diendelake = diprecayakake

oncat = lunga

murang tata = ora nganggo tata krama, deksu-
ra

gacomu = udhumu, apa kang kanggo to-
tohan

VII. AKSARA JAWA

WACANEN KANG PATITIS

ᮒᮞᮊᮧᮒ	ᮒᮊᮒᮊᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮊᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮧᮒ	ᮒᮊᮒᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮊᮒᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮊᮒᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ

ᮒᮞᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮊᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ

ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ	ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ

ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ
 ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ ᮒᮞᮒᮞᮧᮒ

PIWULANG 8

I. WICARA

BAL - BALAN

- Bagya : "Kowe saka ngendi Na?"
- Parna : "Saka alun-alun, mentas nonton bal-balan."
- Bagya : "Kang nonton apa akeh?"
- Parna : "Wah akeh banget, uyel-uyelan, alun-alun awoh bocah."
- Bagya : "Sapa sing bal-balan?"
- Parna : "Murid STM, tandhing murid SMA."
- Bagya : "Sapa sing menang?"
- Parna : "Pur 1 - 1
Maine ora resik. Ora pati apik
Main kayu.
Dilalah angine sumribit, bale pijer
katut angin."
- Bagya : "Aku kok ora krungu warta ta ya.
Krungua mesthi nonton.
Kowe krungu warta saka sapa?"
- Parna : "Saka tepunganku, murid STM.
Satemene upama STM bisa unggul, sa-
ben personil arep diganjar sepatu
sepasang."
- Bagya : "Besuk maneh yen krungu warta aku we-
nehana weruh ya, dak melu nonton!
Na, Na, STM iku dununge ngendi ta?"
- Parna : "Iya.
Dununge STM kuwi saiki ana pinggir
kuta."
- Bagya : "Ya wis nedha nrima.
Muga-muga para mudha bisa laju sa-
kabehe, iya mungguhing pasinaone ,
iya babagan olah ragane."

Tumenggung

II. TITI SWARA

KONSONAN g (1.1.2.)

Fonem g tanpa variasi, panutup wanda utawa pambukaning wanda padha bae.

Upamane:

mandheg	godheg	rampog
udheg	gubug	ambleg
bladheg	gobag	judheg
dhelog	gudheg	muyeg
debog	gebleg	ambeg

III. TITI TEMBUNG

A. GUDHANG TEMBUNG = KOSA KATA (1.5.3.)

a. Istilah-istilah

Alun-alun awoh bocah. (entar)

woh teges salugune : pentil kang wis tuwa

Cecukulan kang wohe ana jenenge, aranana !

1. aren	6. uwi
2. kanthil	7. widara putih
3. turi	8. pucung
4. so	9. gebang
5. sambu	10. besusu

a. kecacil	h. bengkowang
b. mlinjo	i. krandhing
c. klenthang	j. kluwak
d. gandhek	k. hanyang
e. kolang-kaling	l. katak

b. Ngiseni tembung

Ukara : Dilalah angine sumribit, bale pi-
jer katut angin.

Coba ukara iki isenana!

1. Lha wong iya priyayi Sala, bane	a. nganpret
2. Ulate, bae, ana apa ta bocah kae?	b. umbrukan
3. Embah tuwa kae lakune	c. mblader
4. Raine, awit kepanasen.	d. kranggeh-an
5. Vinolia iku ambune	e. pandirang-an
6. Bareng ledhenge didandani, iline	f. sumenthor
7. Copet kae mripate	g. sumegrak
8. Tangane, njaluk tulung	h. mangar - mangar
9. Uwuhe, saponana sing tapis.	i. thuyk-thuyk
10. Watune, arep kanggo ndandani dalan.	j. suntrut
11. Kathoke, kurang lan - dhung sethithik.	k. mlipir

c. Sinonim

nonton bal-balan = ndeleng, ningali, mriksani, ndelok

Coba dasa nama ing ngisor iki gatekna!

1. manuk	: paksi, kukila, kaga
2. macan	: sima, sardula, mong, pragalba
3. mati	: pejah, layon, lampus, seda, surud, lalis, lena, pralaya, nge-masi, antaka, palastra
4. omah	: griya, wisma, dalem, panti, bale suyasa
5. pandhita	: resi, wiku, dwijawara, ajar, muni yogiswara
6. perang	: rana, yuda, pupuh, jurit, laga bandayuda

7. ratu : raja, sri nata, narendra, katong, aji, narapati, pamase, nareswara
8. rembulan : wulan, candra, sasi, sitengsu, bandra, sitaresmi, sasadara, lek
9. srengenge: surya, radita, radite, bagaskara bagaspati, pratanggapati, arka
10. sagara : saganten, udaya, samodra, laut

d. Negesi tembung

Tuladha: Maine ora pati apik = mung rada

Coba tetembungan kang digaris ngisore iki terangna tegese !

1. Mbah Mertadrana biyen kae olehe mati nganti umur 95 taun.
2. Mbak Maryam biyen nalikane pasah dipati rasa.
3. Wa Karta olehe ngebleng pati geni.
4. Omah kobong wingi, genine gampang dipateni.
5. Boca kelas III SD wis diulang aksara mati.
6. Rupane ora pati ayu, nanging manis.
7. Aku ora pati-pati bali menyang desa yen du-rung oleh pagawean sing gumathok.
8. Aja kepati-pati olehmu gething marang Amir!
9. Lha iya samesthine kowe kudu pati brata marang bojo.
10. Aku gelem nggenteni TV-mu kuwi, nanging pa-ti bogor lho.

e. Tembung silihan

Saben personil arep diganjar sepatu se - pasang. (personil = punggawa, warga)

Tembung personil iku silihan saka basa Walanda.

Coba tembung silihan iki gatekna!

Asli Walanda

Asli Sangsekerta

Asli Arab

perslah

utawa

prelu

internasional
gubernur
bel
dhines
sepur
bor
prei
buku
gelas

jala
griya
sirah
sastra
citra
bala
bupati
dasa
sasra

napsu
ngelmu
preduli
bab
kabar
kewan
kasiyat
kajat
makna

B. TEMBUNG WILANGAN (1.5.2.)

Tuladha : Saben personil arep diganjar sepa-
tu sepasang.

Coba ukara iki wenehana tembung kang nelakake
wilangan, mawa ater-ater sa !

1. Sri golekna kunir bae
dakenggone milisi adhimu!	a. sabentel
2. Lawe iki regane pira	b. sakacu
3. Aku mau dioleh-olehi jadah
.....	c. satebak
4. Yu, njaluk suruhe..... bae	d. satundhun
5. Aku isih duwe setagen	e. sadeleg
6. Aku nempil tembakone	f. sakayuh
7. Gedhang iki isine pi-
rang tangkep.	g. sacandhik
8. Pesena gedheg bae	h. satetel
9. Mori rega pira ?	i. satukel
10. Tukua kacang brol	j. saenthik

C. TEMBUNG ANDHAHAN (1.5.2.)

Dununge STM kuwi saiki ana pinggir kutha.
dununge = enggone

Coba titik-titik iki isenana nganggo andhah-
ane tembung dunung !

1. Bocah diterangake bola-bali kok

2. Pak Krana saanak bojone ing badran anyar.
3. Daleme Mas Nata sing anyar apa wis
4. Olehe padha padu don saiki wis rukun, marga wis dhodhok selehing prekara, dene ning Pak Lurah.
5. Wong-wong kang padha truka saiki, katon gilar-gilar sumeblak.
6. Bocah alim iku sipat sabar.
7. Omah gedhong kagungane Pak Carik kang cedhak bale desa saiki kanggo
8. Satriya kae rak mung ing pomahane Pak Kasdi.

IV TITI UKARA (1.6.)

WARNANING UKARA (1.6.1.)

Ukara crita.

Ukara crita iku nyritakake kaanan kang mentas rinungu, dideleng, rinasa, menehi wawasan, pitutur, nirokake lsp. Dene lagune wekasan mudhun mayat, padane titik.

Tuladha:

Grombolan grayake bisa nggondhol banyuhane PT Arum pengaji 100 yuta rupiah.

Coba ukara-ukara iki wacanen kang mapan!

1. Besuk sasi Mulud ngarep iki, ing Ngayogya bakal ana pasar malem.
2. Karusakan jalaran banjir ing sakiwa tengening kali Dengkeng dudu baen-baen, sawah-sawah akeh kang kurugan wedhi.
3. Karepku ngono aku bae sing tunggu omah, dene kowe kang mangkat.
4. Yen pinuju padhang rembulan, bocah-bocah ing padesan akeh kang padha dolanan jelungan lan gawe Nini-thowok.

5. Saka pangrasaku, ora prayoga yen kowe metu bengi ing sajroning kaanan durung tentrem.
6. Sutarja kandha, yen dheweke ora munggah pangkat.
7. Aku sumpah, menawa ora bakal nindakake pagawean maksiat maneh-maneh.
8. Panedhanipun lare punika, menawi sampun ageng badhe sekolah dhateng manca negari.
9. Tiyang punika pitaken, benjing punapa anggen kula badhe dhateng mrika.
10. Kula pitados, bilih tiyang punika burus manahipun.

V. TITI BASA/GAYA BAHASA (1.7.)

A. WARNA BASA (1.7.1.)

Ukara-ukara iki gawenen krama lugu !

1. Sutana durung adus.
2. Kanca-kanca seneng mlaku-mlaku.
3. Padha lungguha lan crita gentenan !
4. Dak mangan dhisik !
5. Kowe apa iya arep mangan ?
6. Aku arep ngombe wedang jae.
7. Sadhela maneh aku arep lunga menyang Sala.
8. Panggonanmu apa ana wit gedhang Bawen ?
9. Omahmu kuwi ngendi ta ?
10. Kowe apa duwe sadulur ?

B. RENGGA BASA (1.7.2.)

Tembung entar

Alun-alun awoh bocah.

awoh tegese akeh

Coba tembung entar ing ukara iki kepriye tegese ?

1. Bocah kuwi pancen mati ilate, lha wong selat enak-enak kok ora doyan.

2. Dhi, sing jembar segarane bae, ora prelu di tanggapi wong kang brangasan kaya kae!
3. Pancen rekasa kok mulang bocah kethul atine kuwi, iya wis mung kudu sabar.
4. Aja seneng nggadho atine wong tuwa, kosok bae line jaganen murih senenge !
5. Pak Gina lagi peteng atine, mula prelu dili pur.
6. Abas kae pancen ala kandhutane, tansah gawe ribut kancane nunggal pagawean.
7. Bareng wis gilig rembuge, wong sadesa padha gumregah gotong royong mbangun kreteg.
8. Mas Trima saiki rumasa wis ilang klilipe, jalaran Surtima kang dadi satrune wis pindhah saka desane, menyang Kalimantan.
9. Ngati-ati lho nek nyelehake barang, bocah kae dawa tangane.
10. Bareng anak-anake wis bisa mentas dhewe, wong tuwane katon gedhe atine.

VI. MACA TITI

A. WACANEN

CINDHE LARAS V

Kocapa ing kalangan uwis andher para santana saha kerabat liyane. Jago wis wiwit diumbar ing kalangan. Nuli erek-erekan. Wong-wong wiwit tomprangan. Sadhele maneh wis kabruk-kabrukan, gitik-gitikan. Kang padha totohan pating brengok, suwarane mawurahan.

Cnd Lr : "Cek -cek-cek,
Ayo, ayo, Kresna, Kresna jebret."
P. Wngs : "Asor -asor
cek -cek- cek- cek... jebret."
Rd Ptr : "ho, ho. ho unggul, unggul

aduh. Kurang ajar."

Cnd-Lr : "Cek -cek -cek.
Ayo, ayo, Kresna, Kresna ... jebret.
Modar ora ?"

"Keyok," jagone Rd. Putra kalah.
"Hore menang!"

Rd Ptr : "Wut, blai.
Trembelane. Ayo ngadeg, ngadeg!"

Pungkasane jagone Rd. Putra digitik, kena ja-
lu banjur keyok, klebegan ora bisa obah, nuli ma-
ti. Lan sateruse jagone Cindhe Laras kluruk:

"Kuk, kuk kluruk,
jagone Cindhe Laras,
omahe tengah alas,
anake Rd. Putra."

Sanalika Rd. Putra banjur nggeblag sumaput,
bareng wus enget, banjur marani Cindhe Laras lan
ngandika,

"Cindhe Laras! O anakku,
jebule kowe anakku dhewe, Ngger.
Lha ibumu sapa, lan ana ngendi?"

Cnd Lr : "Kula anakipun Dewi Limaran.
Manggen ing salebeting wana."

Rd Ptr : "O, genah. Yen mengkono kowe putraku te-
menan. Lha saiki ayo aku tuduhna Ibumu.
Aku bakal ngerigake wadyabala.
Kowe dakboyong menyang kraton."

Cnd Lr : "Ingih sumangga, kula dherekaken."

Wiwit iku Rd. Putra banjur tata-tata, sawuse
samapta sapirantine, Rd. Putra dalah Cindhe Laras,
apa dene Pak Wangsa kepareng ndherek, miwah para
abdi dalem ing kraton padha budhalan ngupadi du -
nunge Dewi Limaran. Sawuse ketemu, Dewi Limaran
kaboyong menyang Jenggala. Retna Cindhaga kaukum.

PIWULANG 9

I. WACANEN BATIN

LAMBANG NEGARA

Saben negara nduweni lambang dhewe-dhewe. Semono uga negara Republik Indonesia, dene lambange awujud pepethaning manuk Garuda mawa tulisan "BHINNEKA TUNGGAL IKA".

Wewujudan mau dipek surasane utawa maknane. Manuk Garuda mono kaya-kaya dadi tetungguling golonganing manuk, kang nduweni sipat ora wedi marang baya pakewuh apa bae, "Rawe-rawe rantas, malang-malang putung".

Menawa golek pangan utawa darbe sedya, sanajan katempuh ing prahara utawa mrangguli alangan gedhe pisan ora bakal mundur, ora arep bali, lan ora nedya murungake kekarepane, apa maneh ora wedi marang sindhung riwut.

Mula wis pantes lan wis mungguh menawa manuk Garuda iku dadi lambanging negara RI, lire bangsa kita iku senadyan mrangguli bebaya dikaya ngapa bae, ora samar, ora wegah rekasa nanggulangi utawa nyirnakake. Malah dilabuhi toh pati, beteke olehe nggegegi, ngrungkebi kamardikan.

Dene unen-unen "Bhinneka Tunggal Ika" iku maknane mengkene:

Tembung Bhinneka iku nduweni teges "ora mung siji". Tunggal iku ateges: manunggal dadi siji. Dadi tetembungan mau nduweni makna, sanajan bangsa Indonesia iku dumadi kumpuling suku maneka warna, istingarah bisa manunggal.

II. PITAKONAN IKI WANGSULANA

- A.
1. Unen-unen lambang negara RI iku ucapna kang cetha !
 2. Sebutna pepethan lambang mau !
 3. Manakne pepethan iku jlentrehna !
 4. Wewujudan mau nggambarake duwe watak/sipat kepriye ?
 5. Sesipatan wewujudan mau pari basane kepriye ?
 6. Kepriye mungguhing pari basan mau ?
 7. Saiki kandhakna maknane lambang negara RI
 8. Lha menawa gendra Gula Klapa iku maknane kepriye ?

B. TEMBUNG?TEMBUNG KANG ANGEL

lambang	= tandha, symbol
pepethan	= gegambaran
bhinneka	= maneka warna
tetunggul	= pangarep
darbe	= duwe
sedya	= karep, niat, maksud
mrangguli	= methuki, nemoni
sindhung riwut	= angin gedhe, prahara, angin lesus
mungguh	= trep, mathuk
lire	= karepe, tegese
nanggulangi	= methukake, mapagake
nyirnakake	= ngilangake, mbengkas
dilabuhi	= direwangi
istingarah	= presasat, meh kena, ditetepake, dipasthekake yen

III. KAWRUH BASA

A. GUDHANG TEMBUNG/KOSA KATA (1.5.3.)

- a. Ukara : Sanajan katempuh ing prahara utawa mrangguli alanagn gedhe pisan ora bakal mundur, (= maju terus)

Coba tembung-tembung kang digaris iki cekaken kang surasane padha !

1. Jangane <u>kakehan uyah.</u>	a. njembrung
2. Olehe kelan <u>kurang bumbu.</u>	b. juweh
3. Olehe ngimbu pelem wis <u>manteng banget.</u>	c. asat
4. Olehe turu <u>ora nglilir</u> -
<u>nglilir.</u>	d. kemproh
5. Amin bodho, <u>nanging reka-</u>
<u>reka pinter.</u>	e. tata krama
6. Darma gelem <u>ngajeni</u> ma -
<u>rang wong tuwa.</u>	f. kuminter
7. Sarlan <u>ora tau atus sarta</u>
<u>ora gelem ngumbahi.</u>	g. angler
8. Aku durung adus, awit je -
dhinge <u>ora ana isine babar</u>
<u>pisan.</u>	h. dalu
9. Sinem iku <u>kakehan gunem,</u>
apa-apa dilokake.	i. kasinen
10. Latar, kebone <u>reged,</u> <u>akeh</u>
<u>uwuh lan thethukulane.</u>	j. cemplang

b. ISTILAH

Tembung silihan

Tembung-tembung silihan iki gatekna asline !

1. Asli Portegis : antero, lemari, bludru, meja, sepatu, gendera, greja
2. Asli Persi : tesmak, domba, sreban, nakoda
3. Asli Cina : kongsi, loteng, lonceng, conto, dhacin, kuwih, teh, anglo
4. Asli Indonesia: perjuangan, abis bulan, main, tempat tidur, latihan, bising,
5. Asli Jepang : sayonara, romusa, samore, jibaku, kimono, arigato

c.

c. **TEMBUNG NUNGGAL MISAH**

Sipat/wataking ati iku warna-warna.

Upamane: Wong gumedhe iku diarani angkuh.

Coba iki isenana wataking ati.

1. Wong kang arang nepsu iku diarani
2. Wong kang gelem disrengeni iku diarani
3. Wong kang gampang nepsu iku diarani
4. Wong kang sareh atine diarani
5. Wong kang bisa simpen wadi iku diarani
6. Wong kang menawa deduwe, loma yen dijaluki
7. Wong kang seneng gawe piala, murih bilaining liyah iku diarani
8. Wong kang sugih akal mung murih kauntungane dhewe, gawe pitunaning liyan iku
9. Wong kang meri marang kebegjaning liyan, gawe sandi upaya murih bilai iku
10. Wong kang ora nrima ing pandum, kudu ngarah kabeh bagianing liyan iku

a. epeh	f. lembut budine
b. drengki	g. lembah manah
c. muthakil	h. brangasan
d. jail	i. imul
e. lumrah	j. alim

B. **TITI BASA/GAYA BAHASA**

Warna basa (1.7.1.)

Titik-titik ing ngisor iki isenana nganggo tembung kang mathuk !

1. Kula bilih kawontenan kula ing Surabaya sami wilujeng.
 - a. ngaturi uninga, b.suka priksa c.maringi priksa
2. Nuwun sewu kula

- a. tak maem kriyin
 - b. takdhahar riyin
 - c. nedha rumiyin
3. Bapak sampun saking Bandhung.
 - a. kondur, b. rawuh, c. dumugi
 4. Menawi dipun paringi, kula kemawon.
 - a. ya kersa, b. purun, c. ayem
 5. Lho dhik kok
 - a. muwun, b. nangis
 6. Bapak sapunika ing dalem.
 - a. wonten, b. enten, c. onten
 7. Menawi dipun dongengi lare-lare
 - a. dhemen, b. remen, c. seneng
 8. Raden Premadi pancen dhateng Srikandhi.
 - a. dhemen, b. remen, c. seneng
 9. Mas Atma kula aturi rumiyin !
 - a. dhahar, b. nedha, c. nedhi
 10. Tut, waskon punika supados dipun Bu Tom.
 - a. konduraken, b. sukakaken, c. caosaken

C. PARIBASAN (1.7.2.)

Uen-unen Rawe-rawe rantas malang-malang pu-
tung tegese kabeh sing ngagol-agoli sedayne
disirnakake.

Coba paribasan iki rampungna !

1. Emban cindhe
= mbedak-mbedakake
2. Cebol nggayuh
= samubarang kang nglengkara kelakone.
3. Suwe mijet
= pagawean kang gampang digarap/dilakoni
4. Kakehan gludhug
= wong kakehan rembug/kasaguhan, nanging
ora ana nyatane

5. Nguyahi
= wong menehi marang wong kang wis sugih,
muspra/tanpa guna
6. Kalah cacak
= samubarang pangangkah mawa dicoba-coba
utawa kabobot-bobot kena utawa orane.
7. Kebak
= wong kang wis akeh kaluputane
8. Dahwen
= Para dahwen ing wicara utawa liyane, sar-
ta para open marang kamelikan, utawa
marang sabarang pratingkah.
9. Diletana
= pepesthening jodho, arepa ana pepalang
apa bae mesthi kelakon
10. Dudu berase
= wong mudhoni wicara, nanging kleru surup

IV. KASUSASTRAN

a. PEPINDHAN/RENGGABASA (1.7.2.)

Pilihèn kang cocok !

1. Gampange kaya empol.....
(dipecok, kapecok, pinecok)
2. Rukune kaya mimi mintuna.
(kaliyan, karo, lan)
3. Baguse kaya Kamajaya
(tedhak, mudhun, tumurun)
4. Kang manganggo ireng ngumpul padha ireng kaya
gagak
(reraton, saba, rimang)
5. Suwarane kaya mbelahake.....
(donya, jagat, bumi)
6. Rupane kaya jambe
(disigar, kasigar, sinigar)
7. Anteng kaya penganten.....
(temu, ditemokake, ijab)

8. Beda kaya bumi karo
(akasa, wiyati, langit)
9. Bungahe kaya kere nemoni
(sega, pangan, malem)
10. Bungahe kaya ketiban
(gunung, lintang, daru)

b. TEMBUNG ENTAR (1.7.2.)

Ana ukara:

Bangsa Indonesia wani labuh sabaya pati,
ngrungkebi kamardikan. (tb. entar)

Coba tembung-tembung iki dadekna tembung entar!

1. kaku	a. tai baya
2. puput	b. buntute
3. endhase	c. pangane
4. geni	d. piandele
5. kenceng	e. amba
6. entek	f. tangane
7. dawa	g. pangarep-arepe
8. jangkahe	h. kekarepane
9. cupet	i. idu
10. mati	j. endhase
11. kecandhak.....	k. yuswa
12. ketiban	l. atine

V. PARAMASASTRA

A. TEMBUNG ANDHAHAN (1.5.2.)

Ukara-ukara iki tuduhna kang bener !

1. a. Sutarja ketampi ing SMP Negeri.
b. Sutarja katampi ing SMP Negeri.
2. a. Anggenipun kesah boten kasumerepan.
b. Anggenipun kesah boten kesumerepan.
3. a. Kula kapengin ningali sirkus.
b. Kula kepengin ningali sirkus.
4. a. Jagungipun telas kapendhetan tiyang awon.
b. Jagungipun telas kapendheti tiyang awon.

5. (a) Ayamipun katedhanan menir.
b. Ayamipun ketedhanan menir.
6. (a) Pisangipun kedalon, mila mlenyek.
b. Pisangipun kadalon, mila mlenyek.
7. (a) Kleting Kuning tinampi panglamaripun de-
ning Andhe-andhe Lumut.
b. Kleting Kuning ketampi panglamaripun de-
ning Andhe-andhe Lumut.
8. (a) Rencekipun sampun tinalenan kenceng sanget,
b. Rencekipun sampun tinaleni kenceng sanget,
9. a. Benjing-enjing kula badhe sinowanen P. Camat,
b. Benjing-enjing kula badhe kasowanaken
Pak Camat.
10. (a) Kecikipun kolu, jalaran anggenipun nedha sawu
kasambi gineman.
b. Kecikipun kaulu, jalaran anggenipun nedha sawu
kasambi gineman.

B. WARNANING UKARA (1.6.2.)

UKARA PITAKON

Ukara pitakon iku wedharing gagasaning manungsa sa kapengin ngreti apa kang durung diweruhi. Titik-titikane nggunakake tembung apa, sapa, kepriye, yagene, apa sababe, kena apa.

Dene lagune wekasan munggah, padane pitakon.

Tuladha iki wacanen kang cetha !

1. Kowe arep tuku klambi apa?
2. Hondane Bapak wis didol apa?
3. Sing abang-abang kae apa?
4. Bocah kae sapa jenenge?
5. Sing kok gunem iku sapa?
6. Sapa sing kelangan dhuwit?
7. Kepriye karepmu saiki sida apa ora?
8. Kepriye panemumu, dhek dingendikani Kepalamu?
9. Yagene ta bocah kok pijer nangis kuwi?
10. Apa sebabe dene kowe wingi ora mlebu?
11. Kena apa berase kok ora diliwet?
12. Ngapaa dene kowe ora wani mara saiki?

VII. PARAGRAF

Paragraf yaiku karangan kang dumadi ukara utawa kumpuling ukara. Ukara siji lan sijine iku ora pisah ana sesambungane lan ngemot gagasan kang dadi underaning karan

Saben tuwuh gagasan kudu katulis ing paragraf anyar, sarta saben paragraf anyar, katulis ing garis anyar nglojok 2 utawa 3 cm.

Saben paragraf iku ndarbeni:

1. lajering gagasan (pikiran utama)
2. panerang gagasan (pikiran penjelas)
3. lajering ukara (kalimat utama)
4. panerang ukara (kalimat penjelas)

- Lajering gagasan iku kang dadi jiwaning saben ukara ing paragraf.
- Panerang gagasan mujudake gagasan kang awèh katerangan lajering gagasan.
- Lajering ukara iku ukara kang ngemot lajering gagasan.
- Panerang ukara iku kang ngemot ketrangan gagasan.

Lumrahe lajering ukara iku dumunung ing wiwitaning paragraf. Nanging uga bisa klakon dumunung ing tengah utawa pungkasaning paragraf. Lan ana kala mangsane paragraf iku tanpa lajering ukara, nanging lajering gagasan mesthi ana.

TEMA

Tema (topik) iku gagasan kang dadi tali jiwa-ning ukara ing sajroning karangan. Kang supaya karangan iku bisa mranani.

Dene tema mono tebane nganmbra-ambra, miliha kang cekak aos, mentes.

PIWULANG 10

I. WACANEN BATIN

KASEKTENING PANCASILA

Mungguh lungguhing teges, tembung Pancasila iku. watak, laku utawa patrap lima kang utama.

Mula ya wis pantes menawa tindak tanduk utama iku dadi dhasaring negara RI.

Lire:

1. Ngandel lan ngabdi marang Gusti Allah kang Maha Agung.
2. Ngrasuk busana kamanungsan.
3. Miwah ngagem kandeliling kabangsan.
4. Ngrakit bebrayan karakyatan.
5. Ngluberake marang kaadilan sosial.

Dhapukan lelima iku wis terang tarwaca, siji lan sijine ora ana benceng ceweng, tansah raket manunggal, mujudake pangawak kang santosa. Wis samesthine padha mikul sesanggan pakarti dhewe-dhewe, ewa semono tansah ana gegayutane.

Pancasila ora wigah-wigih nanggulangi bebaya, nyirnakake sabarang kang sumedya gawe besem utawa kucem. Tandha yektine akeh banget, kayata: lelakon kang lagi kepungkur, yaiku trajange G30S/PKI kang ora genah, pangawak setan, arep mbubrah tatanan, ngidak wewaler, tumindak daksiya. Kepriye wusanane? Temahan lebur, tumpes sacindhile abang, marga sawabing kurban revolusi kang ngrungkebi Pancasila kang tuwuh ing tengahing masarakat, nom tuwa padha gumregut, cak-cek tuman-dang, ora ndadak alon-alonan, nyirnakake tindak angkara murka.

II. PITAKONAN

1. Pancasila iku mujudake pangawak kang santosa,

- coba wenehana katrangane !
2. Pancasila iku ampuh, terangna !
 3. Sawabe kurban Pahlawan revolusi iku ndayani apa ?
 4. Sebutna sapa bae kang kagolong Pahlawan revolusi !
 5. G30S/PKI iku cekakan saka tembung apa ?

II. B. TEMBUNG-TEMBUNG KANG ANGEL

ngrasuk busana	= nganggo sandhangan
ngrakit	= ngetrapake
terang tarwaca	= cetha wela-wela
ora ana benceng	cewenge = ora sulaya
sesanggan	= sing disangga
pakarti	= pagawean
gegayutane	= gandhenge
ora wigah-wigih	= ora rikuh
nanggulangi	= nglawan mungsuh, ngalang-alangi bebaya
nyirnakake	= ngilangake
besem	= alum
kucem	= tanpa cahya
daksiya	= siya-siya, sewenang-wenang
temahan	= wekasan
tumpes	= sirna, mati
sawab	= daya sing ngolehake berkah
tuwuh	= thukul
gunregut	= mepeng

III. KAWRUH BASA

A. GUDHANG TEMBUNG/KOSA KATA (1.5.3.)

a. NGISENI TEMBUNG KANG DURUNG GANEP

tembung Pancasila, tegese: watak, laku li-
ma kang utama.

Coba iki isenana nganggo tetembungan silal

1.	Sarehne papane rupek, olehe jagongan lesehan	bae.	a. trapsila
2.	Para nyai iku menawa sowan marak Sang Nata		b. kasusilan
3.	Ki Dhalang menawa pinuju ndhalang lungguh		c. susila
4.	Yen ana kudu bisa nge-mong tamu.		d. disila -
krama
5.	Wong kang ana pajagongan lunga tanpa pamit iku diarani		e. silakrama
6.	Bocah kok unyar-unyur ora duwe		f. madal pa-
silan
7.	Ora prelu ngresula yen pinuju pahargyan ora di kudu maklum saking repote sing duwe gawe.		g. pasilan
8.	Bocah kang iku nelakake menawa bebudene becik.		h. sila tum-
pang
9.	Aja nerak iku tundone gampang nuwuhake gendra.		i. sila pang-
gung
10.	Wong bebrayan, srawung iku kudu bisa ngetrapake yaiku nganggo tata krama		j. sila

b. KOSOK BALEN

Ukara: nom tuwa padha gumregut morastha tindak kang murang tata.

Tetembungan iki kepriye kosok baline, pilih-en salah siji kang mathuk !

1. badan alus	X kasar, agal, wadhag
2. mantu gedhen	X cilikan, saanane, climen
3. isinan njaluk	X geleman, saen, kendel
4. rembulan surup	X mlethek, purnama, ndhadhari
5. iwak asinen	X gurih, lawaran, baceman
6. prau labuh	X mancal, mangkat, layar
7. ati burus	X ngebreh, umuk, groboh
8. pedhang warangan	X umabran, asahan, simpenan

9. manuk ingon X umbaran, cul-culan, alasan
 10. lemah loh X padhas, atos, cengkar

c. TEMBUNG NUNGGAL MISAH

Ukara: Nom tuwa padha gumregut, cak-cek tumandang, ora ndadak alon-alonan kosik-kosik, bebarengan mbrastha tindak angkara murka.

Tembung nunggal misah alon iki trapna ing ukara !

1. Olehmu nyelehake lemari kaca
..... bae !	a. sendhet
2. Lakune pancen ,mula-
ne iya ora tekan-tekan.	b. rendhet
3. Aja seru-seru olehmu maca,..
..... bae.	c. tlendho
4. Taline pager, coba
kencengna !	d. remben
5. atimu, aja emosi !	e. tamban
6. Iramanebae, aja seseg	f. sareh
7. G.B.R. Ayu menawa dandos....
.....banget, rong jam du-
rung mesthi rampung.	g. kendho
8. Kowe iku pancen tenan
marang pagawean.	h. lirih
9. Pancen temenan pang-
garaping prekara kuwi, sepra-
na-seprene kok durung beres.	i. rindhik
10. Olehe meresi, marga
kalone wis rusak.	j. alon-alon

d. TEMBUNG RAKETAN

Ukara: Trajange G30S/PKI kang ora genah,
pangawak setan,.....
 tegese mawa sipat/wataking setan.

Tembung kang digaris iki wuwuhana supaya dadi tembung raketan.

1. Aku pilih gedhang tadhah	a. kombang
2. Klambine tanpa tadhanh	b. tumpang
3. Ora ketang omah gedhang.....
kudu ndarbeni.	c. gangsir
4. Memper banyune mambeg lha
wong dalane ora geger	d. sastra
5. Dondomane tutus	e. gowang
6. Saiki wis modhel maneh topi
pacul	f. kajang
7. Jupukna layang bau	g. sapi
dakenggone nggoleki tembung
kang ora ngreti.	
8. Yen kowe tuku klobot sing nge-
lar	h. salirang
9. Ki Dhalang lungguh sila	i. kringet
10. Olehe sisig untu ngelar.....	j. udan

e. TEMBUNG SAROJA

Tembung saroja iku tembung rangkep, karepe tembung loro kang padha utawa meh padha tegese kadhapuk bebarengan, upama:

..... nyirnakake tindak angkara murka.

Ukara iki isenana tembung saroja kang mathuk!

1. Dagangane tandho-tandho
2. Menawi wonten muna-muni ingkang boten ndadosaken dhanganing penggalih, kula nyuwun pangapunten.
3. Duwe bok iya sing rada alus.
4. Olehe padha turu aja
5. Tumpukane kayu jati
6. Menawa ngeculake tembung sing ngati-ati, aja gawe liyan.
7. Wong mono wis jamak lumrahe..... samad-sinamadan.

8. Kaya-kaya ora ana alane menawa kowe..... para Nabi.
9. Prakara kang wis ora prelu dirembug maneh.
10. Raksesa iku wis lumrah yen duwe sipat.....

a. angkara murka	f. sungsun timbun
b. lalu lungse	g. malang megung
c. napak tilas	h. tandang grayang
d. utang selang	i. tindak-tanduk
e. sak serik	j. tumpuk undhung

IV. KASUSASTRAN

RENGGA BASA (1.7.2.)

A. Tembung-tembung iki dadekna tembung rura basa !

1. Yu, kowe apa sida kelan ?
2. Gendhuk, ulehmu nyulam apa wis rampung?
3. Olehe nampar kurang keker.
4. Ing Pedan akeh wong nenum
5. Ja, kowe kok pinter natah ta, jebule?
6. Aku ora bisa njilid dhewe.
7. Siwa lagi mipis kanggo nambani Yatina.
8. Kapan bapakmu olehe ngedegake ?
9. Ya, nulisa kirimna mbakyumu kana !
10. Lik Sastra lagi nggoreng kanggo gadhon.
11. Bakul rombengan iku tlaten ndondomi amoh.
12. Yu Sumi lagi mbunteli sing kanggo sesuk.

V. PARAMA SASTRA

Ukara pakon/Titi Ukara (2.6.2.)

Ukara pakon iku wedharing gagasan tumuju ma - rang wong kapindho supaya nglakoni utawa

nindakake pagawean.

Pakon iku kang digatekake peranganane tindak.
Dene lagune wekasan munggah rata, padane pakon.
Tuladha:

1. Ma, nulisa layang kiriman kae !
2. Tar, milihana rencek sing wis garing !
3. Kun, mbalekna barang-barang silihan iki !
4. Tulisen layang kiriman kae !
5. Pilihana rencek sing wis garing !
6. Balekna barang-barang silihan iki !
7. Kowe kudu mangkat saiki !
8. Gelem ora gelem kowe kudu lunga saiki !
9. Poma kowe di ngati-ati !
10. Tan kena ora kabeh kudu nggugu pitur becik !

VI. AKSARA JAWA

WACANEN KANG PATITIS

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

ꦲꦼꦠꦺꦤ꧀ꦠꦶꦠꦶꦱ

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Section of faint, illegible text in the middle of the page, separated by a horizontal line.

Bottom section of faint, illegible text, also separated by a horizontal line.

